

KRIZA KÖNYVEK

Suba László
**TORDA ÉS KÖRNYÉKE
FAZEKASSÁGA**

© www.kjnt.ro/szovegtar

KRIZA KÖNYVEK 25.

A könyv megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatta

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Suba László

Torda és környéke fazekassága

Szerkesztette
Tötszegi Tekla

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
Kolozsvár, 2005

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
3400 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2005

A borítóterv és tipográfia
Könczey Elemér

A szerző rajzaival. A 3–7., 14–17. fekete-fehér felvételt
Szabó Tamás készítette, a 9–12. a szerző felvétele
A térképeket Berekméri Mária szerkesztette

ISBN 973–8439–21–3

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztés: Bálint Lajos
Számítógépes tördelés: Nagy Andrea

www.kriza.ro / szovegtaf

Bevezetés

A tordai kerámia történetének megírására a nyolcvanas évek elején kaptam indíttatást: a tordai Jósika Miklós Művelődési Kör megbízásából írtam egy néhány oldalas dolgozatot, amely a múltban és jelenben egyaránt az iparosok városának számító Torda hagyományait bemutató könyvnek lett volna része. Rövid dolgozatom Végh Olivérhez került elbírálásra, akinek akkorra már megjelent a *Kalotaszegi fazekasság* című könyve, illetve egy másik tanulmánya az erdélyi hólyagos edényekről. Felajánlotta támogatását, hogy könyv legyen a dolgozathoz. Bár Végh Olivér korai halála nem tette lehetővé a közös munka elvégzését, a tordai fazekasság stíluskorszakainak a meghatározásában az ő és dr. Kós Károly útmutatásaira támaszkodhattam.

Most ismét terítékre került a dolgozat továbbfejlesztésének lehetősége. A teljesebb kép megrajzolása érdekében vizsgálódás alá vontam a tordai fazekasság hagyományait folytató, országsszerte híressé vált Tompa-kerámiát. Indokolttá vált az is, hogy a kutatást kiterjesszem Jára és Várfalva fazekasságára is, hogy ezáltal tisztázódjanak egyes félreértések a kerámia-tárgyak létrehozásának helyét illetően. A gazdag képanyag, illetve a tárgyakról készült részletes leírások szintén a jobb megismerést szolgálják.

A munka menete közben derült ki, hogy vannak olyan kérdések, amelyek csak hosszú távon tisztázódhatnak. Így a tordai kerámia korai szakaszainak megismerése archeológiai kutatásokat feltételez.

Torda, 2003. január

A szerző

© www.kjnt.ro/szovegtar

A tordai népi fazekasság

Történeti áttekintés

Torda az első királyok idejében fontos gazdasági és politikai szerepet kapott. Ezt elsősorban földrajzi fekvésének, sóbányászatának köszönhetette. Tordának már 1075-ben vára volt. A várkatonák mellé német bányászokat telepítettek. Olyan helynevek, mint Királyrét, Királyerdő, Nagy Király-erdeje a királyi birtokok létezését bizonyítják. A királyok Erdélybe jövetelük alkalmával legtöbbször Tordán időztek, országgyűléseket és hadiszemléket tartottak itt. Tordán fejedelmi házat is építettek, hogy az országgyűlések idején az erdélyi fejedelmek megszállhassanak. Tehát az erdélyi fejedelmek időszakában Torda megőrizte fontosságát, amit az is bizonyít, hogy 1568-ban itt hirdették ki először a világon a vallásszabadságot.

Míndezeket Orbán Balázs írja a *Torda város és környéke* című, 1889-ben megjelent könyvében, kihangsúlyozva Tordának már a római korban játszott szerepét. Nem kerülte el figyelmét az agyagművesség sem. „Tordán a gazdaság mellett az ipar is virágzik, lakóinak 2/8-a iparral foglalkozik, a legnagyobb mérvben a – már római korban is virágzott – fazekasságot űzik.”¹

1964-ben², útépités során hat római kori edényégető kemencét találtak a Tündér nevű dombon. Ezek mellett edényeket, szobrocskákat és pecséttel ellátott téglákat. A „római kancsó”, „római kanta” elnevezések továbbra is fennmaradtak a tordai fazekasok körében, amit dr. Jankó János is megfigyelt a 19. század végén.

A kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum gazdag tárgyi anyaggal rendelkezik a tordai fazekasságot illetően. Kós Károly a *Népi fazekaskészítményeinkről* című cikkében³ és a *Kancsó kislexikon* cikksorozatban⁴ elsőként tisztázta a „tordai” jelleget.

Hosszabb tanulmány azonban mind ez ideig nem tárgyalta a tordai fazekasságot. Történetének megírása azért fontos, hogy a közvélemény és szakemberek körében ismertebbé tegye azt, ugyanakkor véget vetne a félreértéseknek, melyek, sajnos, előfordulnak.

A kutatásra való ösztönzés Végh Olivértól és Kós Károlytól jött, akik észrevételeikkel és tanácsaikkal is segítették a munkát.

Tordán ma már alig gyakorolják a hagyományos fazekasmesterséget. Hajdan egész utcát neveztek el a fazekasokról, de a régi Fazekas utcában (mai Crișan utca) napjainkban egyetlen műhely sem működik. A városban

¹ Orbán B. 1889. 264.

² Mitrofan, I. 1969. 517.

³ Kós K. 1956. 58–59.

⁴ Igazság, 1969. május 15., május 22.

jelenleg nem készítenek hagyományos fazekasarut, a két szövetkezeti műhelyben kályhacsempe, virágcserep és épületborító kerámialapok készítésével foglalkoznak.

Ismeretes, hogy Erdélyben a fazekasmesterség a 16. század végére olyan fejlettséget ért el, hogy több városban már önálló szervezeti formájú, kiváltságlevéllel rendelkező céhek alakultak (Így pl. Kolozsvárt 1512-ben, Désen 1570 körül, Székelyudvarhelyen 1572-ben.⁵), s a következő században számuk egyre nőtt (Pl. Marosvásárhelyen 1616-ban, Nagybányán 1633-ban, Nagyenyeden 1648-ban, Nagyváradon 1658-ban, Gyulafehérváron 1684-ben.⁶). A tordai fazekasságról ez időből jószerint semmi adatunk nincs, ami érthető, hiszen ismeretes, hogy a város a 18. század elejéig igen sok viszontagságon ment keresztül, többször elpusztították (tatár, labanc, kuruc dúlások), s ennek következtében a helyi lakosságnak nem volt háborítatlan ideje az ipar fejlesztésére. A fazekasmesterség létezésére azonban mégis utal néhány adat. A Bethlen Gábor által 1619-ben letelepített lakosok között, akik a fejedelem palotás vitézei voltak, s kitűnő szolgálataik fejében kapták a nemességet és adómentességet az elpusztult és néptelen Újtordán, szerepel Fazekas János, Fazekas Mihály és Fazekas Péter neve.⁷ A foglalkozásnevek korabeli elterjedtsége és használata alapján feltételezzük, hogy fent nevezettek fazekasok voltak, és Tordán való megtelepedésük után folytatták mesterségüket.

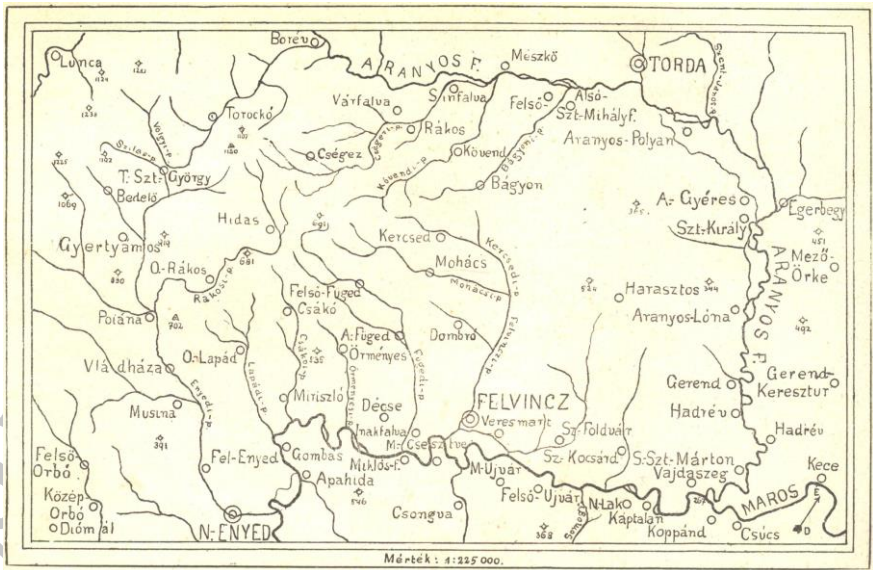
Egy későbbi telepítés is szerepet játszhatott a tordai mesterségek – köztük a fazekasság – kifejlődésében. A törököktől 1660-ban elfoglalt Várad és környéke menekült lakosságát ugyanis Apafi Mihály fejedelem az egyesített Ó- és Újtorda, valamint Egyházfalva gazdátlanul maradt telkeire telepítette, s nemesi rangra emelte. A betelepítettek magasabb ipari színvonalat hoztak magukkal, s mesterségük gyakorlása során szakismereteiket átadhatták a helyben maradt lakosságnak.⁸ Úgy véltük, hogy a fazekasokra vonatkozóan e feltételezés még valószínűbbé válik, ha számításba vesszük, hogy a váradi fazekascéh a vár eleste előtt már létezett (1658-ban alakult), tehát a fazekasok a város mesterembereinek ekkor már népesebb tábort képviselhették. Így a tordai telepítéskor minden valószínűség szerint olyan fazekasok is kerültek ide, akik visszatértek hajdani mesterségükhöz, régi hagyományokat kamatoztatva. Későbbi kutatásaink teljes mértékben igazolták előzetes feltételezésünket, ugyanis az általunk felderített tordai fazekasok családnevei között még ma is találunk kilencet, amelyek szerepelnek az Apafi által Váradról telepített és nemességre emelt családok lajstromában (Diószegi, Pál, Szilágyi, Bakó, Pap, Kerekes,

⁵ Pascu, Șt. 1954. 190.

⁶ Szádeczky L. 1913. II. 325–341., valamint Kresz M. 1974. 27–45.

⁷ Orbán B. 1889. 143–144.

⁸ Herepei J. 1961. 608–609.

1. ábra. Aranyossék vízhalozatának és falvainak térképe
(Jankó János idézett kötete után)

Váradi, Szabó, Lakatos)⁹, nem beszélve arról, hogy azok között Fazekas nevű is szerepelt. Mivel pedig a majd kétszáz, általunk összeírt fazekas közül több mint 70-nek a neve megtalálható a régi tordai családok nevei között, mindenképpen folyamatos működésükkel kell számolnunk.

Ebből az időből származó első levéltári adatunk arról értesít, hogy Teleki Mihály kővári kapitány részére 1676. július 14-én az uzdiszentszéki „Konyhára föld fazakak kivántatnak...Borhoz való fazakak kivántatnak...” Erre augusztus 17-én azt jegyezte fel az íródeák, hogy „Hoztak Thordáról valami feöld Edenyekt”¹⁰. Tehát közönséges fazekasárut ekkor már biztosan készítettek Tordán.

A tordai fazekasok céhalakítási kísérleteiről nem tudunk, legalábbis erre vonatkozó pontos adatot még a legrészletesebb céhfelmérések sem szolgáltatnak.¹¹ Jogaitak s kiváltságait bizonyára csak az érdekeiket is védő városi tanács erősítette meg. Így például az 1752. évből ismerjük a város tanácsának a tordai fazekasok kérésére hozott védelmi határozatát. Eszerint „a kolozsvári mázos edények behozatalát – az ivóedények kivételével – az országos sokadalmak idejére korlátozzák, ezzel szemben azonban a helybeli fazekasok jó mázas edényeket tartoznak készíteni: jól égessék ki,

⁹ Kövendi Weress S. 1891. 70.

¹⁰ Herepei J. 1961. 608.

¹¹ Lásd a 6. sz. jegyzetet, valamint Éri I.–Nagy L.–Nagybákay P. 1975. II. 392–405.

árúk felett ne árulják, s legyen elég készítményük, hogy a helységet iránta meg ne szűkítsék.¹²

A kolozsvári mázas ivóedények behozatalának engedélyezését nem magyarázhatjuk egyértelműen. Vonatkozhatott ez a tény a kolozsvári mázas ivóedények jobb minőségére, vagy ellenkezőleg arra, hogy ilyen szempontból nem jelentettek konkurenciát a tordaiaknak, tehát védelmi rendeletre ez esetben nem volt szükség. De ha minőségi különbségről volt is szó egyik vagy másik fajta ivóedény javára (esetleg teljesen eltérő jellegűek voltak a forma, a máz, a díszítés tekintetében stb.), az sincs kizárva, hogy az akkori tordai termelés nem győzte kielégíteni a helyi igényeket, illetve a környék szükségleteit. Tordán ez időben egy évben négyszer tartottak sokadalmat¹³: áprilisban Szent György napján (ápr. 24.), júniusban Keresztelő Szent Jánoskor (jún. 24.) Újtordán, szeptemberben Kisasszony napja után való napon (szept. 8.), december 6-án, Szent Miklós napján pedig Ótordán. Tudjuk, hogy az ivóedények használat közben igen könnyen törtek, tehát elképzelhető, hogy a sokadalmak közti hosszú idő alatt megmegújuló keresletet a helybeli fazekasok nem tudták kielégíteni. A mázas ivóedények magas ára – amint az a következőkből kitűnik – szintén arra utalhat, hogy az ebből a portékából való szükségletnek csupán a hivatalos sokadalmak alkalmával való fedezése anyagi akadályokba ütközött volna, de a felhozatal sem lehetett elégséges, hiszen nagyobb mennyiségű drága edény szállítása növelte volna a törésveszély kockázatát. A helyi nagy keresletre különösebb bizonyítékot egyébként sem kell felhoznunk, hiszen ez nyilvánvaló, ha meggondoljuk, hogy egész Aranyosszék és környéke főleg Tordára járt vásárba, illetve vásáron kívül közszükségleti cikkeinek beszerzésére. Figyelembe véve a használati, valamint a díszes agyagáruk törékenységét és akkori majdnem kizárólagos használatát, gondoljuk, a tordai fazekasok mindezt kielégíteni nem tudták. A díszes edényeknek – köztük az ivóedényeknek is – az állandó használaton kívül olyan általános divatja volt, hogy egész Aranyosszék ezzel díszítette szobabelsőjét is. Jankó János néprajzkutató 19. század végi idős adatközlője (a bágyoni, akkor 83 éves Szatmári Anna) szerint az 1800-as évek elején „egész Aranyosszéken megvolt még a *tordai kancsókkal* megrakott fogással való díszítés divatja”.¹⁴

1818-tól levéltári adatunk van arról – s ez eloszthatja a kételyeket –, hogy ekkor igen kitűnő minőségű áruként tartották számon a tordai készí-

¹² Herepei J. 1961. 608., valamint Orbán B. 1889. 264. is említi, mindkettő azonos forrás alapján.

¹³ Egy 1789-es kalendárium szerint.

¹⁴ Jankó J. 1893. 105. Egyébként a fogasokra rakott bokályok divatja Erdélyben már a 16. század végétől ismert, s Torda városából is van erre vonatkozó adatunk 1748-ból, amikor is az összeíró feljegyezi: „Láttam a házban... bokályokat, egyebeket is”. ESZT. 1975. I. 968. *bokály* címszó.

tésű – és elnevezésű – ivóedényeket, s ezt a színvonalat nyilván nem néhány évtized alatt érték el. Kökösi András királyi táblai ülnök és felesége, Bágyoni Krisztina hagyatékának 1818-ban a volt Kisküküllő megyei Haranglábbon összeírt leltárában ugyanis a drága porcelántárgyak után találjuk felsorolva: „Aradi fedeles kancsó nro 8 – Rf.4; Aradi fedetlen kancsó Nro 6 – Rf 2; Vintzi és Tordai kancsók Nro 10 – Rf.2 xr.30”.¹⁵ Tehát a tordai kancsókat itt a vinciekkal azonos minőségű és értékű áruként becsülték fel, s míg az aradi fedeles kancsók darabja 30, a fedetlené 20, addig a vincieké és a tordaiaké 15 krajcár volt.¹⁶ Minthogy a vinci bokályok kitűnő minősége közismert¹⁷, az adat szerint a tordai bokályok sem lehetnek ennél gyengébb készítésűek.

Ezek alapján elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az 1752-es tordai Statutum óta eltelt közel hetven év alatt alakult volna ki a mázas tordai edény ilyen kiváló minősége. S hogy ez időben a díszes edény készítése mennyiség tekintetében is milyen magas fokon állt, azt a helyi neves erdőmérnök, Téglási Ercsei Józsefnek (1793–1868), az erdélyi magyar nyelvű természettudományos irodalom egyik jeles úttörőjének 1836–37-ben írt jellemzése bizonyítja. Ercsei ugyanis a tordai fazekasokat már porcelán készítésére is buzdítja a szindi porcelánföld („fehérföld”) kapcsán: „... a tordai fazekasok azonban méltó dicséretet érdemelnek, kiknek edényei nemcsak Erdélyben, hanem Lengyelországban és Bukovinában is híresek és kelendők; ezenkívül: ha őkegyelmek társaságot formálnának, mert egyik-kettőnek költséges lenne, és a város közelében levő porcelánföldből porcelán edényeket is készítenének, még nagyobb lenne dicsőségük és hasznuk. Mit szől mindezekre Baczoni uram, fazekasaink jelesebbike?”¹⁸

Nem tudjuk, hogyan fogadták a buzdítást az említettek, de a Torda határában talált szindi fehérföld azóta sem szolgált porcelánedények készítésére, s fazekasaink legfeljebb a mázas edényeikhez, kályhacsempéikhez szükséges fehér engobe (máz alatti fehér alap) előállítására használták Erdély-szerte.¹⁹ Ezt a tapasztalati tényt a múlt század végi pontos elemzések

¹⁵ Herepei J. 1961. 608. Közli a Kökösi A. és felesége hagyatékából készített leltár nyomán. A tordai edények megkülönböztető elnevezése (ami sajátos és jól elkülöníthető külső ismertető jegyeket bizonyít), már régebben is használatos volt, így Marosvásárhelyen özv. Ugrai Dávidné leltárában 1801-ben is szerepel: „Ket Fedeles Bokaj fel fel kupas Aradi Hf 1 dr 2... Negy Fedetlen vgyan Aradi Bokajak Hf 1 Dr 20... Négy Vintzi Bokájok fel fel kupások Dr 24. 6 Tordai bokájok egy fertájosok Dr 18”. (Hf = magyar forint, váltópénze a Dr = dénár) lásd ESzT: 1975. I. 968. Itt is látszik, hogy a vinci és tordai edényeket azonos színvonalúnak minősítették az összeírók s eltérő értékük csak látszólagos, ugyanis a tordaiak úrmérete fele akkora lévén, áruk is a vinciekének fele (1 kupa kb. 1,69 l volt; fél kupa = 2 fertály (negyed)).

¹⁶ 1 Rf. = 1 rénes (rajnai – Rhenus, a Rajna folyó latin neve) forint = 60 krajcár (xr) volt.

¹⁷ Kresz M. 1972. 224–226.

¹⁸ Téglási Ercsei J. 1973. 45.

¹⁹ Marosvásárhelyen, l. Balogh Ö. 1972. 324. vagy Kolozsváron l. Imre S. 1942. 22.

1. kép. Torda piaca a 19. században. Fotokópia

is alátámasztották, meghatározták ugyanis a szindi föld pontos vegyi összetételét és fizikai tulajdonságait, mely szerint ez a fehér agyag „könnyen olvad (tűzállósági fokozata Petrik Lajos szerint a 8.) s ennél fogva csak közönséges agyagárukhoz és cserепek engobírozására használható”.²⁰

A tordai fazekascéh létezésének bizonyítására kevés adat van. Bizonyos szervezeti forma létét bizonyítja a kolozsvári irattár tulajdonában levő egyik dokumentum is, amelynek tartalma a következő:

Hogy ez időji napon város tisztartója Nemes Márton uram az hidnál levő két kementzéhez kívántató 16 font vasat nekem kezemhez átal adot melyről vételem.

*Fekete István 28 Obris 1815
Fazekasok Atyamestere.*²¹

Ez az átvételi nyugta két szempontból is fontos. Először is bizonyítja a fazekasok szervezetének létezését, melynek keretében az atyamesternek jól meghatározott szerepe van. Ezenkívül bizonyítja azt is, hogy a kályhá-

²⁰ Jankó J. 1893. 143. Jankó János a közölt pontos vegyi összetételt és a fizikai tulajdonságokat dr. Koch Antal: *Torda vidéke*. Bp. 1890. könyvből vette át.

²¹ Arhiva de Stat Cluj-Napoca. Arhiva Oraş Turda. Dosar 6/1815 nr. 90.

2. ábra. Vázlatos térkép Tordáról és környékéről

val való foglalatosság a tordai fazekasok figyelmében állt. A céhszervezet létezését támasztják alá az újtordai református egyház levéltári adatai²², illetve a városi tanács 1752-es piacvédelmi rendelete.²³

A virágzó fazekasság bizonyítására szolgál az az immár számszerű adat, miszerint az 1872-es ipartörvény bevezetése után, mely a céheket ország-szerte véglegesen megszüntette, fazekasmestereink Tordán 1875-ben ipar-társulatot alapítottak 25 mesterrel, 8 segéddel és 3 tanonccal.²⁴ A társulat 1889-ben húsz tagot számlál²⁵, 1893-ban 18–20-at (7–8 személy társu-laton kívül is dolgozott ekkor)²⁶, 1936-ban 28-an vannak²⁷, magunk pedig levéltári adatok és helyszíni gyűjtés alapján a 18. századtól napjainkig majd 200 fazekas mester nevét kutattuk fel.

²² Újtordai Református Egyház Levéltára. Protocolium Consistorii I. 43., 1858. év, 359. oldalszám. „Polgármesteri rendelet következtében minden czéhnek zászlóval kellestven meg-jelenni kormányzó herczeg Lichtenstein úr elfogadására, Szöcs Márton a fazakas Czéh szá-mára a fiúiskola egyik zászlóját kéri jót állván hogy semmi legkissebb baja se fog lenni.”

²³ ESzT 1982. 745. *fazekascéh* címszó.

²⁴ A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése 1879-ben. Kolozsvár. 1880. 68.

²⁵ Orbán B. 1889. 265.

²⁶ Jankó J. 1893. 140.

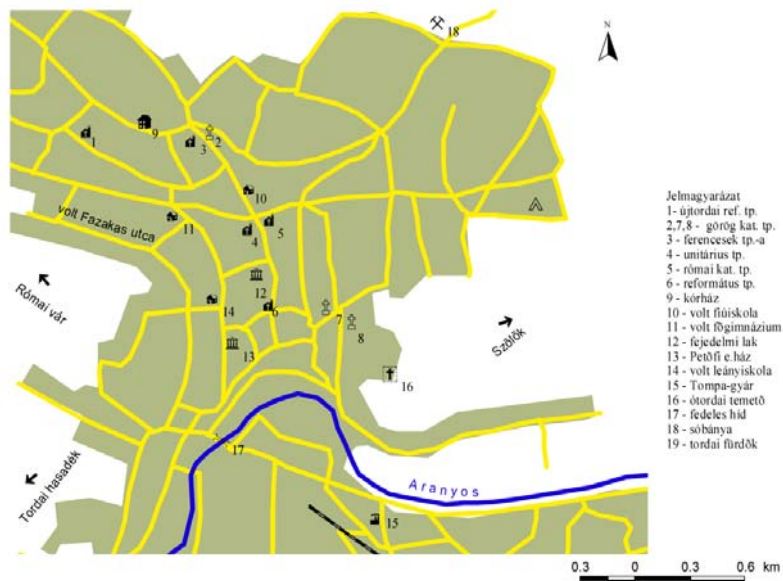
²⁷ Slătineanu, B. 1972. 235.

A két világháború közötti időszakban is, amelyre adatközlőink még emlékeztek, a Fazekas Társulat még élte szervezett életét (egyesek mai emlékezete szerint Fazekas Céhtársulatnak titulálták), bár szerepe egyre inkább csökkent. A társulatnak hattagú bizottsága volt, elnöke, alelnöke, jegyzője, könyvelője, pénztárnoka, akiket 3 évenként választottak meg. A legfelsőbb szerv azonban, amely a kényesebb vitás kérdésekben döntött, a közgyűlés volt. A mesterek rendszeres tagsági díjat fizettek a társulat pénztárába, ez képezte aztán azt az alapot, amely az anyagbeszerzést hivatott megkönnyíteni, s így az egyes fazekasok közvetlenül a társulat raktárából szerezhették be a szükséges alapanyagokat (főleg mázat és egyes festékeket), az agyagot pedig ingyen kapták a társulat helyéről. A társulatnak, az általános szokásnak megfelelően, ládája volt a közös pénz és az iratok őrzésére, ami sajnos a második világháború alatt elveszett. Így a társulati életet tükröző iratokba sem pillanthatunk bele, a ládáról sem tudjuk, feliratos volt vagy sem, azaz régi céhláda vagy a társulat újabb darabja. Könyv formájú, szétnyitható, sárgaréz doboz volt a behívótáblájuk, belül helyezték el a listát a társulati tagok névsorával, a gyűlés tárgyának megnevezésével együtt. Sajnos, mára már ennek is nyoma veszett, Kornokovics Károly tordai fazekasmester visszaemlékezése szerint ez formájában és nagyságában is az 1861-ben keletkezett és ma még meglévő tímárok táblájával egyezett.

A társulat bizottsága hagyta jóvá az új fazekasok felvételét, a mesterek közül erre a célra választott *látómesterek* véleménye alapján, akik a letöltött inasévek (3 év) után az ifjakat vizsgáztatták. A szokványos módon ez abból állt, hogy az inas tartozott *mesterremeket adni*, tehát több előre meghatározott edényfajtát elkészíteni. Ezeket a látómesterek tüzetesen megvizsgálták, s ha minőségileg kifogástalannak találták, a bizottság jóváhagyásával az inasból fizetett segéd lett, aki 5 év után, ha előteremtette a szükséges összeget, önálló műhely nyitására kaphatott engedélyt (egyesek szerint csak akkor kapta meg mesterétől a festékrecepteket is. A mesterre válásnak ezen évszázados hagyományú, céhes módja azonban ebben az időben már inkább csak formáság volt, mert bár a Fazekas Társulat, mint mondtuk, hivatalosan elismert szervezetnek számított, az oktatással kapcsolatos jogi és formai teendőket az Iparkamara töltötte be.

A tordai kerámia első világháború utáni alakulására hatott (bár e hatás kölcsönös volt) a Tompa család által az 1920-as évek derekán létrehozott edénygyár is.

A második világháború után a tordai fazekasok nagy része ipari vállalkozónál helyezkedett el, sokan dolgoztak az Elektrokerámia üzemben, ahol szükség volt hozzáértő munkájukra. Amint a fazekasok névsorából megállapíthatjuk, elsősorban a magyarok gyakorolták a fazekasságot. Torda ma-

3. ábra. A régi Torda fontosabb objektumai

gyar lakosainak száma 1850-ben 6287 volt, míg 1992-ben 7114.²⁸ A faze-kasság megszűnésének okát a társadalmi-gazdasági változásokban, a meg-változott életkörülményekben lehet keresni. Ha Korondon és sok más ro-mániai helységben működik a faze-kasság, ez azt jelenti, hogy ott megtalál-ták a továbblépés módját. A tordai faze-kasok a gyári munkát választották. Torda ipari gyárváros lett, körülbelül 60 000 lakossal, ahol nemcsak a tordaiak, de a környék lakossága is munkát kapott.

A társadalom fejlődésének következtében ma már Tordán sem lehet a faze-kasságot a hagyományos módon művelni, de szükséges annak ered-ményeit felmérni, megőrizni, és, ha arra igény mutatkozik, felhasználni új kerámia létrehozására.

A hagyományörzés egyik példjaként említjük meg, hogy Tompa Antal egyik unokája, Tompa Ferenc, mint a marosvásárhelyi Metalul Szövetke-zet technikusa sikerrel gyümölcsöztette a Tompa- és a tordai kerámia ha-gyományait.

Az edénykészítés mellett a tordai faze-kasok, ha kellett, kályhások is voltak, s azon kívül, hogy mázas és mázatlan kályhacserepet készítettek, a

²⁸ Varga E. Á. 2001. 522–524.

kályhák felrakását, sőt javítását is ők végezték el. Ime helyszíni gyűjtésünkben három, erre vonatkozó számla a század elejéről:

*Három sor piros kályha 24 drb. ára 3 kor.
Felállítás és munka díjéért 5 „ 60 fill.
Összesen 8,60 fill.*

Hogy ezen összeget a tordai timár társulat pénztárából hogy felvettem elismerem és nyugtázom

Torda 1910 nov 5én

Szabó Tamás

h. elnök

Timár ipartársulat

előljárósága Tordán (pecsét)

Rácz Ferenc

Kájhás

20 ko az husz koronaról mely összeget A tordai timár társulat főtéren levő házánál egy cserép kájha kijavitása és megnagyobitása munkadíjába hogy felvettem elismerem és nyugtázom

Torda 1910 IX ho 12dikén

Szabó Tamás

el. helyettes

Tordai ipartársulat

előljárósága

Tordán (pecsét)

Czeplédi József kájhás

10 ko az az tizenhat koronaról mely összegér a tordai Timár társulat főtéri házánál Amirás úr lakásán egy cserép kájha átrakása és kijavitása munkadíjába hiány nélkül felvettem elismerem és nyugtázom

Torda 1910 szeptember 22dikén

Szabó Tamás

h. elnök

Timár ipartársulat

előljárósága

Tordán (pecsét)

Czeplédi József kájhás

A későbbiekből Kerekes Márton, Bakó András, Labancz József és Bordi Márton fazekasokról tudjuk, hogy kályhacsempéket is készítettek, Bordi Sándor pedig a szövetségi műhelyben irányítja ma is a csempékészítést.

Mintegy kiegészítésül hozzátehetjük, hogy a tordai fazekasok vállalkoztak színesre mázolt épületcserép előállítására is. Egy 1827-es feljegyzésben olvashatjuk: *Kovács József és Bakó Márton Fazekas mesteremberek személyesen elő lévén hivatva, 240 kétszáznegyven váltó K. forintokért kö-*

telezik magokat, hogy a következő szeptember 7-ik napjára kiégetnek és zölden is mázolnak 4400 cserepeket.²⁹

A fazekasság leírása

1. A fazekasagyag és előkészítése

A fazekasoknak jó minőségű agyagot szolgáltatott a város szélén, a torda–kolozsvári országút jobb oldalán fekvő agyagdomb³⁰, az *Akasztófa oldal*, mely a város tulajdonában volt. Ma is innen hozzák, még dolgozó mestereink az agyagot. Ebből főleg díszmunkákat korongoltak. A másik fontos agyaglelőhely a *Kakasdombon* volt, és a céh, azaz a Fazekas Társulat tulajdonát képezte, és csak ennek tagjai használták. Ma már nem hoznak innen agyagot, s az utolsó nyilvántartásokban kaszálóként szerepelt a Társulat tulajdonában. A városban vagy a környékén más helyen is volt agyaglelőhely, mint például a torda–enyedi országút jobb oldalán a Nalácsi erdő mellett is, vagy a város és a sóstavak közötti dombon az *Akác-os oldalban*, de különleges főzőedények vagy más termékek készítéséhez hoztak még a közelből járai, bágyoni vagy feleki agyagot is.

A kitermelt agyagot megöntözték és többször átrakták, hogy egyenletesen átvegye a nedvességet. Ezután *fabutykával* (fakalapáccsal) tömbökbe verték, kaszából készült *szelővel* szelték, majd lábbal taposták. A következő művelet a kézzel való gyúrás volt, amikor az agyagot kisírtették, hogy a levegő kiszoruljon belőle, és kézzel rögökké formáltak. Végül a szelővel igen vékony szeletekre vágták, hogy az agyagban levő palákat is felaprítsák, és egyúttal kiszedték a mészködarábkákat, csigákat, kövecskéket, melyek égetéskor égetett mésszé alakultak, és nedvesség hatására az edény falából kipattantak.

Kornokovics Károly öreg fazekas elbeszélése szerint az agyagot a kézi gyúrás előtt 50–60 kg-os golyókba formálva a műhely agyagvermében érelték.

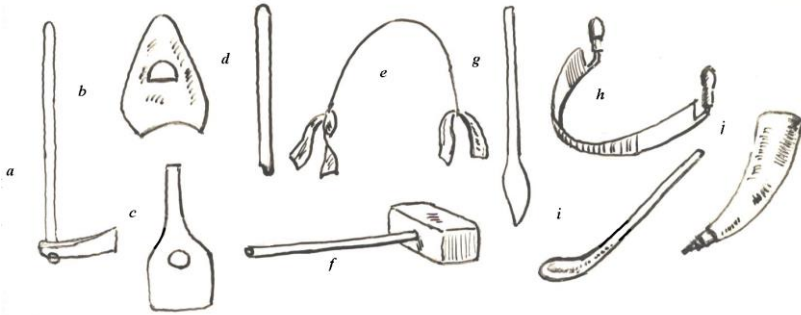
Századunk elején a fazekas közül többen is agyagórlót kaptak az államtól. Ezek mintájára később a Miskolci-féle műhelyben is készültek ilyen gépek, melyek sokban könnyítették a fazekasok munkáját.

2. Korongolás, szárítás

Mielőtt a korongolás folyamatára rátérnénk, leírjuk a fazekasok fő kelékének, a korongnak a felépítését. Két fő része: a *gyúrópad* és az *ülőpad*.

²⁹ Újtordai Református Egyház levéltára. Protocollum consistori I. 40. 1827. 320. Lásd ezenkívül ugyanitt I. 39., 1805. 263.

³⁰ Soloharu, Dan kémikus (Elektrokerámia üzem) vegyelemzése alapján a tordai agyag vegyi összetétele a következő: SiO₂ = 52,25%, Al₂O₃ = 18,09%, Fe₂O₃ = 5,34%, CaO = 8,06%, MgO = 2,77%, K₂O = 2,05%, Na₂O = 1,47%, PC = 10,31%.

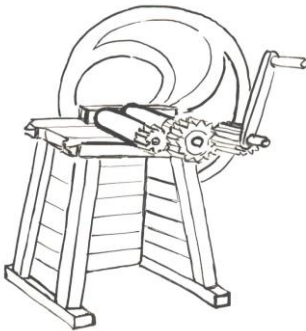

4. ábra. Torda környéki fazekasok szerszámai a 19. század végén:

- a) gyökérkapa, b–c) vékonyítók, d) fenékszegező, e) metsződrót, f) putyító, g) padvágó, h) kasza, i) gamó, j) szaru (Jankó János idézett kötete után)

A gyúrópadra van erősítve a *korong*, mely *korongtányérból* és *nagykorongból* áll, ezeket az *orsó* köti össze. A korong felerősítését a *nyakló* biztosította, míg az orsó hegye lózápfogra nehezedett, ami a talpfába volt ékelve. Ez utóbbi eljárást a „kirner” (acélhegy acéllemezen), majd a golyóscsapágy helyettesítette. A fazekas lábai a *lábítón* pihentek.

A korongoláshoz használt szerszámok ma is ismert darabjai: a *fakés*, mely a külső formát és az alsó szegélyt formálta; a *gamó* a belső forma kialakítására; a *csipőbőr* és a *metsződrót* a simításra szolgált, és az agyagedény levágására a korongtányérről.

5. ábra. Agyagórló.

Az 5–11. ábrák Szilágyi Jenő Fazekasmester eszközeit ábrázolják

A következőkben egyetlen ivőedénytípus, a tordai *zörgőskorsó* korongolásának részleteit mutatjuk be.

Adatközlőink szerint először a *korsófedőt* korongolták, aztán a *száját*, majd a *nyakat*, mindegyiket külön-külön. A *has*, vagyis a korsó törzsének megformálása csak ezután következett, a hasra mindjárt ráragasztották a nyakat, a nyakra a szájat, majd a korsófedőt, és ezt lyukasztották; az egészet félretették szikkadni, majd beletették a *zörgő-*

ket, *lyukas fület* ragasztottak rá, a fültre meg *csicset*. A zörgők olyan kis agyagolyócskák voltak, amelyeket, hogy égetés előtt ne ragadjanak össze, hamuba vagy fehér homokba görgettek, s általában a has elkészítése után tettek a korszóba, de volt fazekas, aki *fülezéskor*, azon a lyukon engedte be a zörgőket, amire a lyukas fület ra-

6. ábra. Fazekaskorong

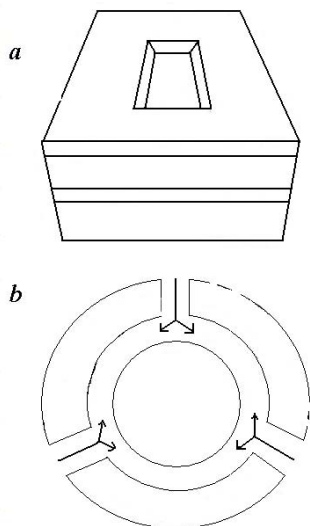
7. ábra. Fakés

gasztotta. A *szokmány*, amelynek elkészítése egynapi munkát jelentett, 80 darab egyliteres fazékból állott, de mivel a korszókészítés különleges munkának számított, a tízliteresből kb. 12 darabot csináltak (de készült szokatlan, tizenöt literes nagyságban is), az ötliteresből pedig 30 darabot. Tányérból 100 darab volt a szokmány, ami főleg a segédeknek előírt munkamennyiséget jelentette. De lehetett egy nap alatt másfél vagy két szokmányt is készíteni. Volt *fennjáró* segéd is, aki, mikor rákerült a sor, akkor mindenféle munkát végzett: agyagot hozott, géppel agyagot gyúrt stb. A kisebb műhelyekben egy-két inast és segédet tartottak. De nagy műhelyekben, mint amilyen a Sas Árpádé volt, négy-öt inas és segéd dolgozott.

Az elkészült edényeket télen rendszerint a kemence melletti *szárazsztón* raktározták. Nyáron kint a napon tartották, míg az edények teljesen kiszáradtak, s az égetésre alkalmasakká váltak. Szárításra a műhelyben is sorakozhattak edények keresztbe fektetett gerendákon – a *lászafákon*. A szárítás nem volt egyszerű dolog, ügyelni kellett arra, hogy az edények ne görbüljenek el, ezért például a tányérokot és tálakat *összeborították*. Az egyenletes szikkadást forgatással biztosították, ha ugyanis az edény nem volt jól kiszáradva, égetés közben *szétpukkant*.

3. Festés, mázolás, égetés

Az edények égetésére a *katlan* szolgált. Ez kb. másfél méter átmérőjű és magasságú volt, vályogból és téglából építették. Szilágyi Jenő ma is működő kemencéje *cigánytégglából* készült, a tűzszekrény azonban már samott-tégglából van rakva. Kívül szalmás vályoggal fedett, belül először ugyanígy van tapasztva, majd másodsor homokos és lóganés agyaggal bevonva (*tapasztó agyag*). Az égetendő edényt a kemencébe beállva rakták, utat hagyva az ab-

9. ábra. Katlan
a) előlnézet, b) metszet

lakhoz, majd innen behajolva rakódtak, s végül a tetőn át helyezték el az utolsó edényeket. A rakás tetejére tálatat tettek első égetésre (*kevés a tűz*), majd az egészet törött edények darabjaival fedték be. Az ablakot (*berakólyukat*) berakták téglával, betapasztották, csupán *nézőlyukat* hagytak rajta. Szilágyi Sándor fazekas elbeszélése szerint a kemencét a mester rakta. Három-négy rend edény (*gyűrű*) berakása után egy-két óráig átmelegítette a katlant, azért, hogy a pára eltávozzon és legyen tartása az edénynek, azután folytatta a berakodást. A harmincas évektől már minden fazekas gázzal égetett. A tüzet égetés közben kétszer-háromszor *megszakították*, azért, hogy a meleg felemelkedjen. Amikor látták, hogy a máz megolvadt, még egy *langalót* adtak hozzá, vékony fával, ezzel segítve a gázégetőket, ami *felnyomta* a tüzet.

Katlanba rakás előtt a festésre szánt edényeket *szikadás* után fehér vagy más színű (sötétbarna, zöld, piros és ezek változatai) alapszínnel (*engobe*) öntötték le, majd következett az égetés. Rendszerint az első égetés (*zsengélés*) után festették ki az edényt, s másodszor újra kiégették. A kétszeri égetés azért volt szükséges, mert egyszeri égetés *a színt nem adta ki*, és nem volt elég fényes.

A festék alapanyagát a Szindről hozott fehérföld képezte, amihez még, egy Jára melletti faluból, Bikalatról (Făgetu Ierii) származó kvarchomokot és festéket keverték, majd mázórlőkövön összeőröltek. A Szindre vonatkozó legkorábbi adatunk 1741-ből való, és arról értesít, hogy: „Az Sandor hegye vegiben vagyon edgy darab hely, holott vagyon fejer föld, melyet az fazakasok hordanak.”³¹ Mivel tudjuk, hogy a környékbeli fazekas-központok ezidőben mázas edényt nem készítettek, s így nem volt szükségük nagyobb mennyiségű fehérföldre, azt főleg tordai fazekasaink használhatták, akiknek keze alól eszerint már akkor mázas edények kerültek ki. A színek java részét helyben vagy a környékről szerezték be. Pirosat Kisbányáról, feketét a Borév melletti Városerdőről vagy Várfalváról, fehérét Szindről, a zöldet égetett rézből (rézoxid), a sárgát pedig vasoxidból állították elő,

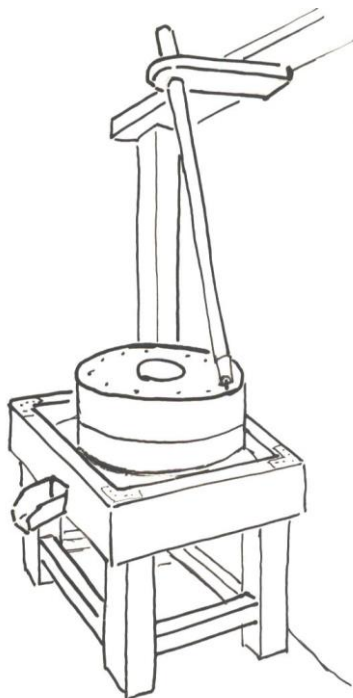
³¹ ESzT 1982. 794. *fejérföld* címszó.

míg egyes különleges festékeket, valamint a mázanyagot – *sárga gelét* – üzletből vásárolták. Az egyes alapanyagokat, ha szükséges volt, vasabroncsokkal összefogott nagy *famozsárban* megtörték, szitálták, vegyítették, majd vízzel keverve őrölték. A mázórló szerkezete egyszerű, két egymásba helyezett őrlőkő, az alsó kő közepén lyuk van az őrlet eltávolítására, a benne forgó kisebb kő felső lapjának szélén levő lyukba pedig rúd illeszkedik, amit fenn, rendszerint a tornác gerendájához rögzítettek. A két kő közé tették a megőrlendő anyagokat, s a felső követ a rúdnál fogva forgatták, az őrlet pedig alul folyt le.

A tordai fazekasok a őrlőköveket Csicsóújfaluból rendelték, és hozták, később a Tompák e tekintetben is újítottak, kvarckő, azaz *békasó* és cement keverékéből ők maguk kezdtek helyben önteni.

A mázórlón őrölt festékek jól tapadtak, nem pattantak le, és az alapszínnel leöntött edények tetszősebb külsőt nyertek. Az utolsó égetés előtt következett a festés, ökörszarvból készült *szaruval*, amit pulykatollal hosszabbítottak és ecsettel végeztek. A szaruval végzett munkát *szaruzásnak*, *eresztgetésnek* és *szárolásnak* nevezték.

A festőnők rendszerint a fazekasmesterek feleségei vagy lányai voltak, de lehettek a családon kívüli személyek is, akik a műhelyben napszámért és kosztért *írták* a különböző rajzokat. Az 1890-es években például a napszám 50 krajcár volt, s egy nap alatt kb. 40–50 tányért tudtak személyenként megfesteni. Noha a főbb formák a hagyományt követték, minden díszítőmény írójának saját, teljesen egyéni és eredeti alkotása volt.

10. ábra. Mázórló

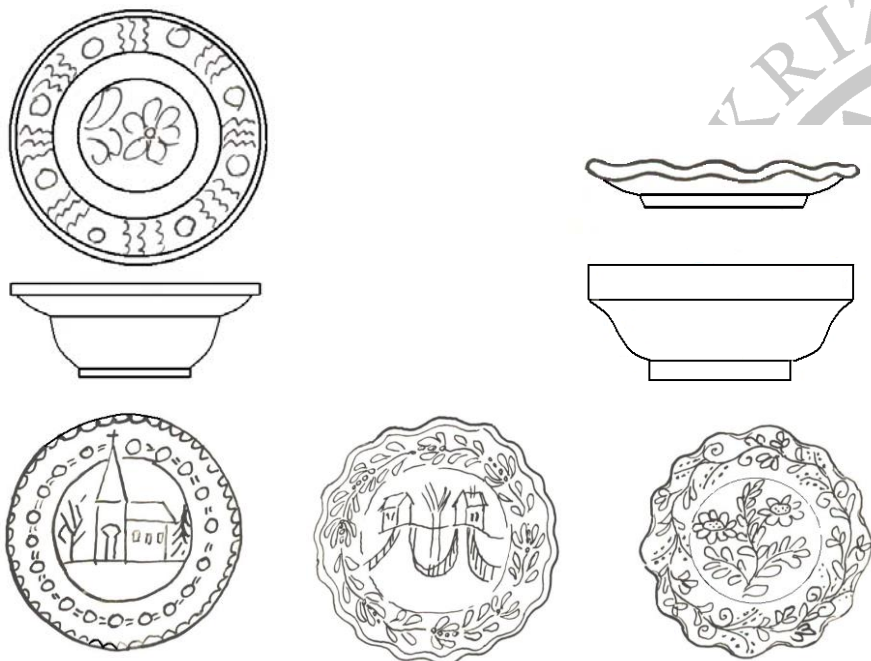
11. ábra. Íróka

4. Készítmények, értékesítés

Általában *cifraedényt* készítettek, ami azzal magyarázható, hogy sokan foglalkoztak fazekassággal, nagy volt a termelés, és a felhasznált agyag nem felelt meg főzőedények előállítására. Ezek közül nagyban készítették a *kancsókat*. Ezek karcsú formája női figurára emlékeztet. A vonaldísz mellett a gazdag növényi elem és a madáralak gyakori jelenléte sajátos külsőt kölcsönöz ezeknek a kancsóknak.

A falra akasztható díszes *tálak* díszítőmotívumai egyeznek a kancsókéval.

Mind a tálakat, mind pedig a kancsókat a mulatságokon használták. Használati szerepükön kívül a lakást voltak hivatva díszíteni. A többi edény csak használati szereppel készült, bár ezeket is igényesen díszítették.

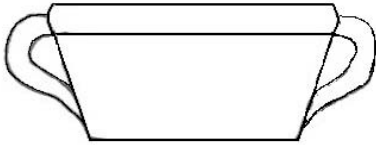
12. ábra. Tálak, tányérok

A *vizeskorsó* valamint a *vizes- és boroscansó* nagy mennyiségben készítették Tordán.

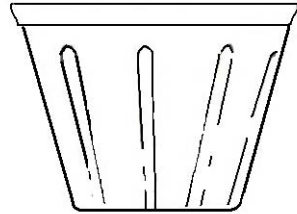
Az edényfélék ilyen megnevezésekben ismeretesek: *tejes, ételes, káposztás, aludttejes, szilvaízes, ételhordó, fennfüles* stb.

A konyha számára készültek: tányérok, csuprok, szűrők, lábasok, fedők stb.

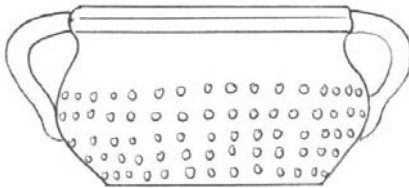
Készítettek még gyermekjátékokat és más, háztájt szolgáló számtalan tárgyat.

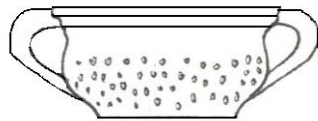
a.

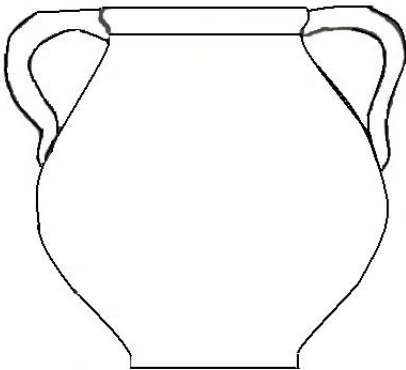
b.

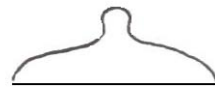
c.

d.

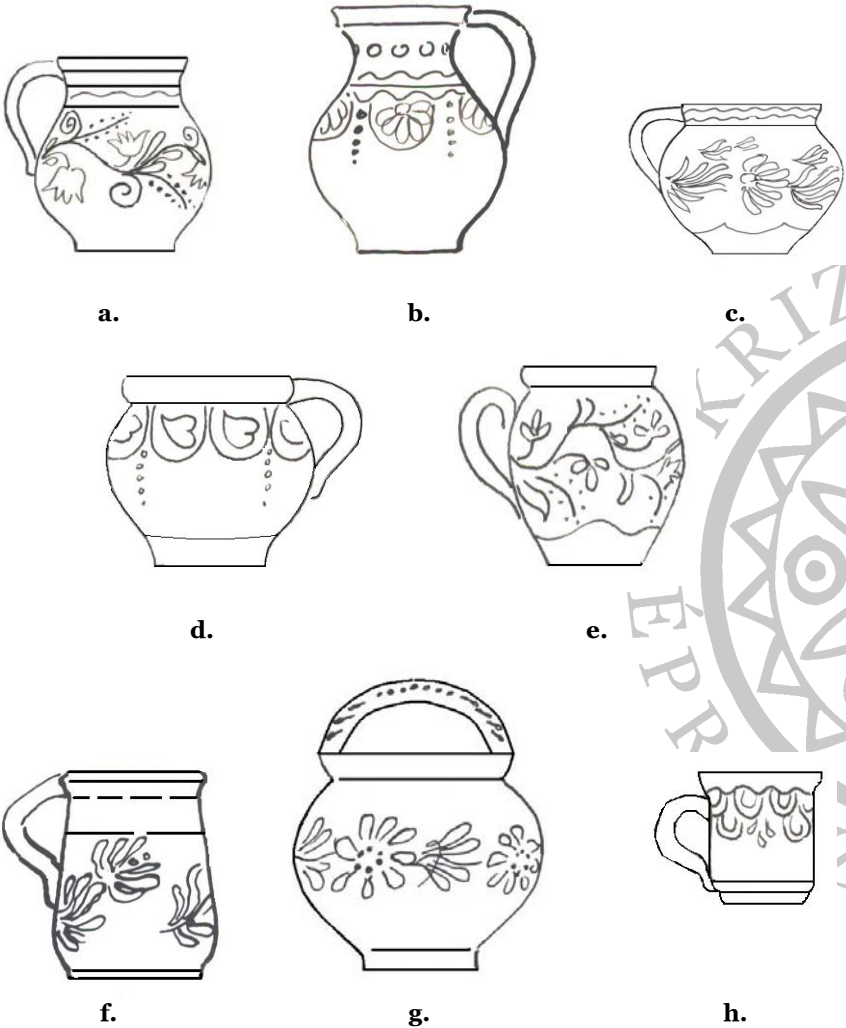
e.

f.

13. ábra. Sütő- és főzőedények:

a) lábas, b) kalácsütő, c–d) szűrők, e) fazék (*káposztásfazék*), f) fedő

14. ábra. Tárolóedények:
 a–b) köcsögök (*tejesfazekak*), c–f) szilkék (*porzsolók*),
 g) rötyke (*fennfüles*), h) bögre (*csésze*)

a.

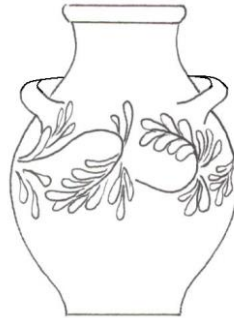
b.

c.

d.

e.

15. ábra. Vizedények: a–b) zörgős-, csicseskorsó, c–e) kanták (e. *uborkáskanta*)

a.

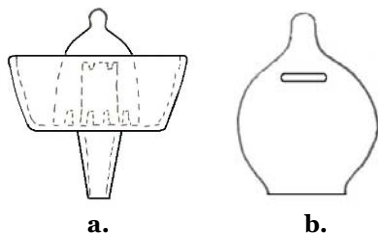

b.

c.

16. ábra. Borosedények: a) boroskancsó, b–c) kulacsok

17. ábra. Egyéb cseréptárgyak
a) kotyogó (*borfőző*), b) persely

mineműek – a’ más idegen Cehalistákkal edgyütt a’ Tordai Fazekas Céh.”³² A városi tanács már említett 1752-es piacvédelmi rendeletén kívül 1761-ben újabb jelent meg: „közönséges Mázás edényeket külső helyeken lako fazekas Mester ember itten országos sokadalmakon kívül ne arulnyanak az Instansak praejudiciumara (ti. a tordai fazekasokéra)”.³³ A város tehát védte fazekasainak érdekeit s ez a továbbiakban is érvényben maradt. Így aztán a tordai hetivásárokon csak ők árultak, ők látták el a környező Aranyosszék népét a szükséges edényekkel, vásárlóközönségük az országos sokadalmakkor pedig szélesebb körű volt. Tordán kívül maguk is járták más városok országos vásárait, s ellátták edényekkel egész Kalotaszeget és Erdély északnyugati részét, valamint a Mezőségeket, de amint már láttuk, Bukovináig és Lengyelországig is eljutottak. Egyesek pedig (pl. Czeglédi József) a magyarországi piacokat, sőt Bécset is felkeresték. Az ilyen széles körű értékesítés igen nagy mennyiségű termelést feltételez, és az áruk kiváló minőségét is bizonyítja.

A termékek eladása elsősorban Tordán a hetivásárokon történt, ahol a régi hagyományokhoz híven ebben az időben is csak helyi mesterek vagy családtagjaik árultak, viszonteladókat itt nem vettek igénybe. Sok fazekasnak volt kóberes szekere és lova (pl. Sas Árpád, Üveges Endre, Kis Tamás Márton, Kornokovics Károly, Sipos Traian), amivel saját maguk vitték edényeiket a nagyvásárokbá. A ritkábban felkeresett távolabbi vidékeken kívül fő piacaik Újvár, Enyed, Kolozsvár, Ludas és Szászsebes voltak.

Stílus, virágzás, alakulás

A tordai fazekasság 17–18. századi alakulását csak kevéssé ismerjük. Az Erdélyben letelepedett habánok munkáinak hatását csupán feltételezzük. Habán kerámiák a Szlovákiába bevándorolt habánoktól is kerültek Er-

³² ESZT 1982. 745. *fazekascéh* címszó.

³³ Uo. *fazekas-mesterember* címszó.

délybe kereskedelem útján.³⁴ Az erdélyi kutatások azt mutatják, hogy, akárcsak a habán edények, a tordaiak is színesek voltak ebben az időszakban. Fehér alapon barna kontúrú, kék, sárga, zöld színű virágok, madarak, vonalakból alakított motívumok díszítették. Ez a színes festésmód alakul át fokozatosan teljesen kék színűvé. Ebben a korai időszakban a habán kerámiákról is ismert kettős koronájú fa motívum is jelen van. Ez a későbbi kék és barna stílusú edényeken eltűnik. A motívumra Ligia Fulga könyve bővebben kitér.³⁵

A tordai fazekasság két fő periódusát jól ismerve tárgyaljuk a formák és a díszítés kérdéseit.

A virágkor a 19. század elejétől a 20. század első évtizedéig tart. Ebben a szakaszban a termékek színvonala egységesen magas. 1885-ben a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara a következőképpen vélekedik: „a tordai és udvarhelyi fazekasok rendszeren fehér, engobirozott és kékkel festett edényeket készítenek, amíg a falusi fazekasok sokkal durvábban dolgoznak.”³⁶ Továbbá az 1887. évben az EMKE által rendezett vásár alkalmával „a tordai edényekből annyit, amennyit Tordán kapni lehetett, teljesen elárusították.”³⁷

Ezek az adatok nyilván a díszes *kancsókra* és tálakra, vagy a hasonlóképpen díszített használati edényekre vonatkoznak, s mi is ilyen szempontból tárgyaljuk az ornamentika néhány kérdését. Elsősorban tehát egységes periódusnak tartjuk a 19. század elejétől a 20. század elejéig terjedő időszakot, s ez a tárgyak folytonos és hasonló jellegéből adódik. A korszakon belül a termékek két fő csoportját különböztetjük meg.

1. Fehér alapon kobaltkék mintázatú edények, olykor zöld vagy sárga csíkkal (kancsók, tálak, szilkék stb.). Ez a típus, amely aránylag kevés eltérést mutat, biztosan tordai eredetű, nem csak régebbi gyűjtők helyszíni vásárlásai, de múzeumok bejegyzései is bizonyítják. A múlt században ezek az edények igen divatosak voltak Kalotaszegen, s a bánffyhungyadi vásárok közvetítésével a környéken nagy mennyiségben terjedtek el. Jankó János múlt század végi kalotaszegi, majd aranyosszéki kutatásai alapján az ilyen típusú tordai kancsókat *epres kancsóknak* nevezi³⁸, Malonyay Dezső pedig pontosan leírja, hogy ilyen elnevezéssel a fehér-kék, esetleg a gyengébb zöld töltőszínnel festett kancsókat illetik.³⁹ Mi Kalotaszegen a kancsók ilyen megnevezésével ma már nem találkoztunk, de Tordán is csak egy fa-

³⁴ Bunta M. 1973. 81., Fulga, L. 1983.

³⁵ L. még Kresz M. 1972. 233–234.

³⁶ A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése 1883–84–85-ben. Kolozsvár. 1886. 225.

³⁷ Idem, 1886–87–88–89-ben. Kolozsvár. 1890. 76.

³⁸ Jankó J. 1893. 145.

³⁹ Malonyay D. 1909. II. 214.

zekas tudott róla. Úgy látszik, ezek készítésének és használatának megszűnésével az elnevezés is feledésbe merült.

Jankó János idézett munkájában bemutatja az akkori jellemző díszítőmotívumokat, illetve azok elnevezéseit is: *gilland* (hullámvonal), *szőlőkapocs* (spirálvonal), *gerezd* (kettős pontsor szárral), ötszirmú *rózsza*, soklevelű *jácintus*, *levél*, *fukszia*, *patkanca* vagy *szimpla* és *dufla* vagy *teljes tulipán*. Csak néhány *csikot*, s a csíkok közé 2–3 függőleges sor apró *babókát* inkább bögrére festettek (a csík különböző színű, a babóka mindig fehér), míg az állatok közül egyedül a *surgyé madár* fordul elő gyakran.⁴⁰ Hozzátesszük, hogy ebben az időszakban sokszor hazafias felirat, jelenet vagy tájbrázolás került az edényekre. Az adatközlők visszaemlékezései alapján Diószegi József (1879–1934) fazekasműhelyében készültek tájképi elemekkel díszített tányérok is. Láttunk olyan a századfordulón készült tálát is, amelynek a közepén pipázó férfifej van.

Ma Tordán a következő elnevezésű díszítőmotívumokat ismerik: *szőlő*, *levél*, *margaréta*, *tulipán*, *bimbó*, *gyöngyvirág*, *rózsza*, a körbefutó vonalak neve *hullámvonal* vagy *gírlánd*.

2. Fekete (valójában sötétbarna) alapon kék-zöld-sárga-fehér díszítményű, szintén ólommázás, írókázott, illetve festett edények. Ennek a típusnak az azonosítása nem okoz gondot, már csak azért sem, mert díszítőelemeik – természetesen formáik is – majdnem teljesen azonosak az előzőleg már meghatározott fehér-kék csoportnál találhatók. Ez a csoport egyébként is teljes bizonyossággal határozható meg, mivel Viski Károly (1882–1945), tordai születésű, világhírű néprajztudós, aki Tordán volt tanár 1908-tól, és itt személyesen ismerte a fazekasokat, egy ilyen típusú, sötét alapszínű tordai tál leltárcédulájára ráírta még a készítő nevét is – Czeglédi Pál mester munkája.⁴¹

Malonyay Dezső valószínűleg az ebben a két periódusban készült munkákra gondolt, amikor ezeket írja: „... a tordai kancsónak már a nagy formája igen finom érzéssel hajló körvonala más, mint a magyarországi vagy székely bokályoké. A tordai kancsó legtöbbször zömök, vaskos, nyaka jobban összeszorul, mint amilyen a széles feneke, de a nyak felett egy tágabb hengerszerű tag veszi körül az edény száját, ami a többi vidék munkáiról hiányzik.”⁴²

Miután a kancsók és tányérok díszítéséről azt írja, hogy „szinte architektónikus érzés nyilatkozik meg a díszítésben”, Malonyay Dezső így összegezi: „Ezeknél nem valami a szokásostól elütő technika, hanem a közös művészi forma az, mely elárulja eredetüket. Nem egy mesternek sajátos ízlése ez, mely úgy a nagyformában, mint a részletekben egyaránt meg-

⁴⁰ Jankó J. 1893. 145.

⁴¹ Lásd a 34. jegyzetet. 234.

⁴² Malonyay D. 1909. II. 213.

nyilvánul, hanem egy egész fazekas csoport, céh felfogása él e munkákban és pedig szokatlan állandósággal.”

„A »híres« tordai kancsók és tálak nagy részét fehér alapon kék glazúrral festették, Bánffyhunyd felé jobbra ezekkel voltak megrakva a házbeli fogasok” – írja később dr. Kós Károly.⁴³ Ligia Fulga az erdélyi kerámiáról írott, 1983-ban megjelent könyvében ezeket írja: „...az edélyi kancsók karcúak, kiemelten hosszú nyakkal, erőt és fantáziát árasztanak, ami a késő barokk hatásnak tulajdonítható és a 19. században érte a falvak világát.”⁴⁴ A szerző még azt is kihangsúlyozza, hogy a kancsók fokozatosan elvesztik eredeti funkciójukat, és főként lakások díszítésére vásárolják őket.

Mindezek az észrevételek alátámasztják a tordai kerámia esztétikai színvonalát és elterjedésének körülményeit. A tordai *cifra edények* nagymértékben Kalotaszegen terjedtek, ahol erdélyi viszonylatban a népi díszítőkedv a legerőteljesebb.

Itt kell hozzáfűznünk, hogy a romániai szakirodalomban megoszlanak a vélemények egyes kékkel festett tordai kerámiatárgyak hovatartozását illetően, és azokat beszteceri eredetűnek tartják. Ezzel nem értünk egyet, mert ugyanolyan formájú és díszítésű tárgyak a barna alapszínű kategóriában is megjelentek, amilyenek Besztecernén nem készültek. Úgy gondoljuk, hogy e kérdésben a végső szót az archeológiai kutatások fogják kimondani. A különböző fazekasközpontok egymásra gyakorolt hatása nagymértékben kimutatható az erdélyi kerámiában, így érthető a magyar és szász kerámia egyes elemeinek hasonlósága.

A 19. században már meginduló erőteljesebb kapitalizálódás széles körben az egész életforma egyre gyökeresebb megváltozását hozta magával. Falvakon is meglazulnak a hagyományok, s később majdnem teljesen elvesztik szerepüket. Megváltozik a viselet, előbb városias, majd városi öltözetre, s a szobabelső sem marad érintetlenül. A faragott, festett bútorok helyett a városias jellegűek jönnek divatba, ezekhez nem kellett már a tálasra való cifra edény, kemencét sem igen építettek, hanem vas takaréktűzhely – *spór* – került a konyhákba, amin pedig nem a nyílt tűzhelyhez alkalmas cserép főzőedényekben, hanem gyorsan melegedő, gyári fémedényekben főzték az ételt. Egyre kevesebb dísz- és használati cserépedényre lett szükség, s a fazekas manufaktúrák, a kőedény-, porcelán- és fémedények terjedése alapján kezdtek aláásni a fazekasok egzisztenciáját. A gyári edények ugyanis igen változatosak voltak, tartósak és olcsók, s lassan a fazekasok fő piacát jelentő falvak lakosaihoz is eljutottak.

A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara már 1879-es jelentésében jelzi a megindult folyamatot: „Kolozsvár, Dés, Marosvásárhely és Tordán

⁴³ Kós K. 1974. 59.

⁴⁴ Fulga L. 1983. 17. A szerző fordítása.

vannak tömegesen fazekasok. Az összeírás 240 fazekast, 40 segédet, 240 tanoncot mutat. Az üzletet nyomja a vasedény olcsósága és a csehországi porcelán versenye.”⁴⁵ 1903-ban a fazekasipar további gyengüléséről tesz nek jelentést, s azt a pléh- és vasedény konkurenciájával s a viszonteladó kufár asszonyok üzérkedésével magyarázzák, a segítséget pedig a szaktudás emelésében látják. Az első világháború alatt és után pár évig a használati edények készítése ismét fellendül, de a gazdasági élet rendezésével a kereslet megint alábbhagyott, s a fazekasok már csak apró házkörűli használati edényeket készítenek. 1926-ban aztán az Iparkamara arról értesít, hogy a fazekas- és kályhasipar nagy válságba jutott, s az iparosok száma egyre csökken.⁴⁶

Az idős tordai fazekas, Kornokovics Károly emlékezett arra, hogy századunk elején az állam továbbképző tanfolyammal segítette a tordai fazekasokat is. Ebben az időben Tordán a fazekasok száma a 19. század végéhez viszonyítva nem csökkent, a szoros társulati szövetkezés, a régi agyagbányák díjmentes használata s a mázbeszerzéshez szükséges társulati vagyon fenntartotta létüket. Az első világháborút követő időben azonban nem beszélhetünk olyan mennyiségű és színvonalú kerámiáról, amilyen az előző korszakban virágzott. Ugyanakkor szaktudás állandó emelése nem maradt hatás nélkül, s állandó ösztönzéseként, a 30-as évek végéig folyamatosan (3–4 évenként) kiállításokat rendeztek, a legjobb munkákat diplomával díjazták, s alkotóikat pénzjutalomban részesítették. Ilyen módon, bár mint említettük a termelés mennyiségileg csökkent, a forma és a díszítés átalakult, egyszerűsödött, a minőségi színvonal más vidékek fazekastermékeihez viszonyítva mégis igen magas volt. A régi tordai edények nimbuszát az ebben a periódusban készültek sem árnyékolják be. A moldvai csángó piacokon például a 30-as évektől kezdve olyan nagy híre lett a tordai edényeknek, hogy megeshetett az a kópéság is, hogy a magát „tordai fazekasnak” kiadó csalafinta csikmadarasi fazekas ilyen módon még a kevésbé keresett fekete edényein is hamarabb túladott.⁴⁷

Különösen az 1930-as évektől kezdve már új edényformák jelennek meg: vázák, boroskancsók készülnek, teás- és kávékészletek előállításával próbálkoznak, a gyári vasedény formáit is másolják. A korszerűbb formákat azonban elsősorban a nagyobb lehetőségekkel rendelkező Tompa-féle

⁴⁵ A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1879-ben. Kolozsvár. 1880. 68. Sajnos, az összeírásból nem derül ki pontosan, hogy az említett városokban külön-külön hány fazekas dolgozott. 1883. 157.

A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1903-ban. Kolozsvár. 1904. 86.

Ezzel kapcsolatban megemlítiük még, hogy a Torda városi levéltárban az index 1910. év 253. sz. alatti bejegyzés agyagipari továbbképző tanfolyam beindításáról tanúskodik.

⁴⁶ Raport despre relațiile economice ale teritoriilor Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1926. Cluj. 1926. 54.

⁴⁷ Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1981. 163.

edénygyárban hívták életre, finomabb kivitelezésű kancsók, tálak, asztali és dísz tárgyak sorával.

A formák megváltozását természetesen a díszítőművészet átalakulása is követte, de azt megelőzően és döntő módon a gazdasági okok hatottak az alkalmazott díszítésre. A termékeknek a gyáriakkal szemben versenyképesnek kellett lenniük, a mestereknek állandóan szemmel kellett tartaniuk az olcsóbb előállítási lehetőségeket, s igazodniuk a városi ízléshez, amit a falvak vevőköre is egyre inkább átvett. A régi munkigényes, drága festékkel dúsan felrakott díszítményeket felváltják a ritkább, elnagyoltabb vázlatok. Az írókázás helyett a gyorsabb ecsetelés válik általánossá, s írókat csak időnként használnak a rendszerint barna színű körvonalak meghúzásához. Olcsóbb festéket alkalmaznak, eltűnik a fehér alapon kobaltkék díszítés, s csak a Tompa edénygyárban éled újra ideig-óráig a kék virágzás. A fehér alapú edényeknél megjelennek a főmotívumoknál addig nem használt színek, a zöld, a barna és a sárga. A fekete alapú díszítmények még sokáig tartják magukat s igen gyakoriak. A fehér mellett a színes, a zöld, piros, krém stb. alapszínű edények is elterjedtek.

A második világháború után még dolgozó mesterek mindenféle kerámiatermékkel próbálkoznak: vázák, díszkancsók, tálak, gyerekjátékok kerülnek ki a kezük alól, de inkább csak egyedi darabokként, és a lecsökkent igényekhez igazodó használati edényeket is készítenek. A segédek ezután már nem váltottak fazekas iparendélyt, hanem a nagyobb kereseti lehetőségek csábításának engedve, beálltak valamelyik nagy műhelybe, gyárba. Sok fazekas gyermeke lett az idők folyamán kerámiaipari szakmunkássá, s a híres-nevezetes tordai fazekasmesterség így lesz előképe az itteni tetőcserép, majd építőanyag, kerámia-szigetelők, majd tűzálló kemencebélelő anyagok gyártásának.

Amint láttuk, a tordai kerámiáról a 17. századig visszamenően már pontosabb adatokkal rendelkezünk, s mint azt megállapítottuk, a 18. században már általános itt is a mázhasználat, de a díszítőművészet stíluscsoportjainak kikristályosodását, fennmaradt tárgyi emlékek híján csak a 19.

2. kép

Szabó Lajos fazekas a családjával és a műhely személyzetével

század elejétől kezdve tudtuk nyomon követni. Ettől számítva több mint 100 éves virágzás után, a gazdasági élet gyökeres átalakulása folytán aztán kezdetét vette a tordai fazekasság hanyatlása, és a 20. század elejétől egyre jobban gyorsulva napjainkra majdnem teljesen visszaszorult. De talán még ma sem tartjuk szükségszerűnek, hogy az ilyen irányú művesség egészen történelemmé váljék. Jelen munkánk is azt a célt szolgálja, hogy a régi szép mesterség elkerülje a teljes kihalást, az érdeklődés felkeltésével, a múlt pontosabb megismertetésével és a hagyományok feltárásával, az új lehetőségek keresésével elősegítse a mesterség továbbélését.

Interjú Bordi Sándorral

Született 1930-ban. Vallása: református. A felvétel időpontja: 2003. január.

K: Beszéljen a gyermekkoráról!

V: *Az iskolát Tordán jártam, a hét osztályt. Akkor még palatáblát használtunk. Ezután három évig inasiskolát végeztem az újtordai edénygyárban, ahol apám volt a mester. Ez 1944-ben volt. Nistor Toma vizsgáztatott.*

K: Édesapja hol tanulta a mesterséget?

V: *Apám Tompánál tanulta a mesterséget. Dolgozott Tompánál is, és az újtordai gyárban Cápálnánál. Ez a gyár még a háború előtt, 1936-ban megalapult. Itt még dolgoztak fazekasok: Bajcsi Károly, Pataki Balázs, Sós Feri, Benedek József, Kornokovics Károly. Hét fazekas volt, összesen százhuszan dolgoztak. 1957-ben eljöttünk ebből a gyárból, mert kezdtek rosszul menni a dolgok.*

K: Hol dolgoztak ezután?

V: *Apám otthon egy műhelyt csinált, és ott dolgoztunk. Csináltunk kályhákat, de mindenféle edényt, amit a kereskedők rendeltek. A járai szekeresek jöttek edényért, de volt tordai szekeres is. Jöttek még Kolozsvárról, Désről, Szamosújvárról. Vásárokba vitték, de hordták falura is, gabonáért adták. Egy hétig, kettőig tartott az út.*

K: Honnan hozták az agyagot?

V: *Az agyagot innen a város végiről, az Akasztófa-oldalból hoztuk. A kályhának való agyaghoz homokot tettünk. A színét kaolinból, homokból és kékpálából készült pasztával vontuk be, azért, hogy ezzel világosítsuk a barna színt.*

Itt minden géppel megy. Édesapám csinálta az agyagörlőt a gyári minta alapján. A korongokat is gépesítettük. A malom az elején még kézzel működött, de amikor szövetkezetesítették a műhelyt, akkor áttértünk dobmalomra, amit motor hajt. A kézi malom finomabban dolgozott.

K: A kemence mikor épült?

3. kép.

A máz őrlésére szolgáló, elektromos meghajtású dobmalom

4. kép. A kályhacsempé készítéséhez használt agyaglap átkenése kaolinból, homokból, és a kékpálából készült pasztával

V: Még akkor, amikor a műhelyünk beindult. Még most is jó. Nyolcvan centis fal veszi körül. Kerek formájú, belül boltíves, és az elszívás a kemence alatt történik. Ezért egyenletes a meleg, és minden részében jól éget.

K: Miért léptek be a szövetkezetbe?

V: Apámat kuláknak, kizsákmányolónak nyilvánították. A leánytestvéreimet nem fogadták be az iskolába. Olyan volt a divat! 1960-ban beálltunk a „Turdeana” nevű városi szövetkezetbe a műhellyel. A családtagokon kívül jöttek mások is ide dolgozni. Ma is ilyen alapon dolgozunk. 1965-ben voltam Bukarestben. Itt összegyűjtötték az országból a szövetkezetben dolgozókat, továbbképzőre. Négy nap után kiderült, hogy a gyakorlati részét a munkának csak én ismerem. A mérnökök a könyvből tanítottak, de nekem semmi újat nem mondtak. Ezután rám bízta a gyakorlati oktatást. A végén ott akartak marasztalni nagy fizetésért.

K: Úgy tudom, hogy ma már csak kályhacsempét és virágcserepet csinálnak?

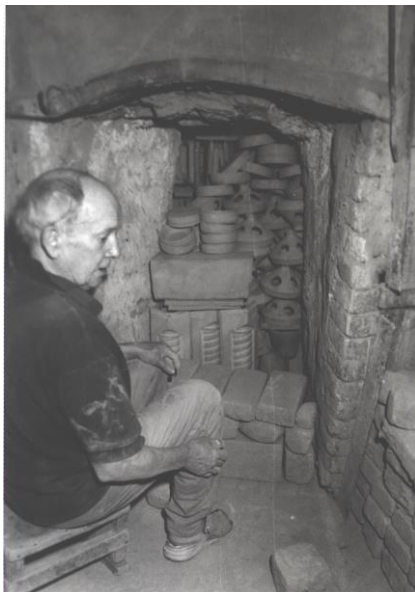
V: Igen, rendelésre dolgozunk, elsősorban kályhacsempét. Ezt a négyzetes formájú csempét csináljuk. Ebből bármilyen kályhát, kicsit, nagyot meg lehet építeni. Tartja jól a meleget. Most sokat visznek a havasra, de rendeltek Kolozsvárra is.

K: Úgy néz ki, hogy a fazekasság megszűnőben van Tordán?

V: Sajnos, most már nem lehet inast kapni. Nem szeretik. A fiam se szerette. Pedig, tudja milyen szép mesterség! Régen a Fazekas utca teli volt fazekassal: Bakó, Sas, Sipos, Kornokovics, Szilágyi. Most is menne a fazekasság!

5. kép
Bordi Sándor munkaasztala

6. kép
Az edények behelyezése után a mester
tégglával berakja a kemence száját

Bordi Sándor receptjei

A kályhacsempe anyagai:

Agyag

20 % agyag az Akasztófaoldalból
10 % homok

Felületi paszta

kék pala 5 veder
homok 5 veder
egeresi kaolin 5 veder
1 kg mosószóda

Barna máz

színtelen zománc 7,5 kg
mangán 1,2 kg

18. ábra

Bordi Sándor kemencéjének működési elve

7. kép

Bordi Sándor a kész kályhacsempékkel

Megjegyzés: A fehér angóbot régen festékek hozzáőrlésével színezték. A fekete festékhez a városerdei mangán-oxidot használták, de járai piros festékkel és szindi fehér agyaggal világosították. A festékek előállításához minden fazekasnak más receptje volt, amit ő maga kísérletezett ki, és titokban tartott.

A tordai Tompa-kerámia

A Tompa-gyár története

A Tompa család az alföldi Orosházáról származik, ahol Ulrich Ádámnál tanulták a mesterséget. 1911-ben jöttek Küküllődombóra gyárat létesíteni. Innen 1921-ben telepedtek Tordára, ahol Tompa Antal Farkas Istvánnal együtt nyitotta meg az első műhelyt, *Intreprinderea „Tompa–Farkas” – Fabrica de ceramică și vase* néven, s ehhez állami segítséget kaptak.¹

Egymás után három helyen építettek gyárat. 1921–23 között a mai Libertății utcában, 1923–30 között a Bihorului utcában, a mai Porcelángyár helyén működött a Tompa–Farkas edénygyár, 1930–40 között pedig a Bihorului utca 42. szám alatt volt a műhely. A harmincas évek elején a Tompa család önállósul (Antal és fiai: Sándor, Lajos, Ferenc, Mihály, Péter), majd Tompa Antal halála után (1932) a három testvér – Lajos, Sándor és Mihály – veszi át a megnövekedett keretű műhely vezetését, amely *Tordai Tompa Testvérek Céhe* néven vált ismertté, híressé határainkon túl is. (Mesterjegyük: FRATII TOMPA TTTT – Tompa Testvérek Torda,

8. kép. A Tompa–Farkas gyár egy részlete

¹ Raport despre relațiile economice ale teritoriilor Camerei de Comerț și Industrie din Cluj pe anul 1926. Cluj .56: “I s-a acordat avantajile legii pentru încurajarea industriei și în anul 1926.”

Transilvania). Ebben az időben Sándor és Mihály voltak a mesterek, Tompa Péter, adatközlőnk a gépész, a kereskedelmi részt Lajos rendezte, a bucaresti üzletüket pedig Ferenc vezette. Tompa Mihály 1933-ban kiválik és egyedül épít műhelyt abban az utcában, amelynek a mai neve Pictor Teodor Aman. A második világháború után a családi műhely szétesik, csak Mihály dolgozik tovább. Ahogyan az adatközlők és levéltári adatok bizonyítják, sok fazekas és festőnő talál munkát a Tompa edénygyárakban. A Tompa-üzem kapacitását illusztrálja az 1936-ból származó fizetési lista, mely 91 munkást, 6 segédet és 4 festőnőt tüntet fel. Segédek: Szilágyi Sándor, Benedek József, Biró Imre, Bajcsi Károly, Váradi Bertalan, Babos György. Adatközlők szerint fazekasként itt dolgozott Labancz József, Szabó István, Ferenci Ferenc és Kovács Domokos is. Festőnők: Jakner Gizella, Jakner Anna, Berecky Piroska, Rothberger Magdalena.²

Technológiák, technikák, receptek

A Tompák megpróbálták ipari szinten termelni, felhasználva az erdélyi kerámia hagyományait. Olyan technológiai eljárásokat vezettek be, amelyek javították a munka termelékenységét, például gépesítették az agyag- és mázórlést, gipszformákat is alkalmaztak az edények sokszorosítására, fülprést – fülhúzót a korsók fülének készítésére. Újtordán addig ismeretlen díszítési technikákkal próbálkoztak (karcolt, vésett, festett, sablonnal és lehúzos géppel történő díszítés), könyvekből vett mintákat, külföldi és antik tárgyakat is utánoztak, amihez külföldről hozattak festéket, s a tordai agyagot egeresi kaolinnak keverték, hogy porcelánszerű termékeket nyerjenek. Készítményeik között nagyon sok a díszkerámia, rendszerint világos alapon kék minta, a teás- vagy kávékészlet, de hagyományos közszükségleti edényeket is készítettek, s Torda lakossága ma is büszke a hírnevet szerzett Tompa-kerámiára.³

A Tompa-gyár receptjei

Színtelen máz:

Ólom-oxid:	20 kg
Járai kvarchomok:	7 kg
Szindi fehér agyag (égetve):	3 kg

Frittelt máz:

I. Ólom-oxid:	150 kg
Földpát:	40 kg

² Az adat forrásai: Arhivele de Stat, Secția Turda, Intreprinderea Frații Tompa, Lista de plată a salariaților, 1936 noiembrie.

³ Bágyoni Szabó I. 1982. 23–24.

Kalcinált szóda: 20 kg
 Márványpor: 20 kg
 Kvarchomok: 30 kg
 Mindezt égetni 1200 fokon,
 majd őrölni.

II. Borax 203: 43,4 %
 Kvarchomok: 28,8 %
 Míniium: 27,8 %
 Az egészet égetni 920 fokon,
 majd őrölni.

Fajanszpaszta:
 120 kg szindi agyag
 100 kg kvarchomok
 120 kg kaolin
 10 kg földpát

(Adatközlő: Nistor Toma, mester)

A mázórló kő receptje
 5 veder kő (békasó vagy
 kvarchomok)
 3 veder cement

(Adatközlő: Bajcsi Károly, fazekas)

A szindi fehér agyagot tejszerűen felhígították, csövön átvezették és az agyagban levő vasat mágnessel kivonták, hogy fehérebb agyagot nyerjenek.

(Adatközlő: Tompa Péter, mechanikus)

Termékek és piacok

A Tompa edénygyár a magános fazekasokkal ellentétben már modern piacutatáson alapuló, egész kereskedelmi hálózattal (lerakatok, boltok hálózata) rendelkezett, s az értékesítés újszerű lehetőségeit kihasználva elárasztotta az ország nagyobb helységeit finom árucikkével, kereskedelmi kapcsolatai az ország több részére kiterjedtek. Így Dobrudzsába a muzulmánoknak hosszú csises korsókat, a bukaresti románoknak pedig valási ünnepeikhez specifikus edényeket készítettek (Tompa Péter közlése).

9. kép
 Véssett díszítésű Tompa-termék
 az 1930-as évekből

10. kép

Véssett díszítésű tál. Tompa Ferenc munkája

A tordai leszármazott, Tompa Sándor lakásán, de más tordai lakásokban is sok Tompa-kerámia található. Ez részben annak köszönhető, hogy nagy részük dísz tárgy, s ezért az idő megkímélte azokat, de a jó minőségű anyag is biztosította tartósságukat.

A Tompa-féle gyárban készültek hagyományos formájú és díszítésű edények is, amelyek megegyeznek a helyi mesterek munkáival. Ezeket fazekasok korongolták és fazekas asszonyok

11. kép

Gerezdeléssel és domborítással díszített amfora alakú virágváza. Tompa Sándor munkája

12. kép

Írásos mintával díszített virágváza a Tompa testvérek gyárából

festették. Tehát készítettek korsókat, fazekakat, kancsókat, csuprot, lábast, virágcserepet. A járai szekeresek a Tompa-gyár termékeivel több

13. kép
A Tompa-gyár termékajánlatából
(Fotokópia)

irányba indultak árusítani: Marosvásárhely felé (Radnót, Bánd, Mezőriucs, Szentpéter), Déva felé a Bánátba (Temesvár, Arad, Tenke, Pankota, Nagyszalonta), megegyezés szerint, hogy egymást elkerüljék.⁴

Interjú Tompa Sándorral

Született 1929-ben. Vallása: unitárius. A felvétel 2003 januárjában készült.

K: Beszéljen gyermekkoráról!

V: Apám, Tompa Sándor a szüleivel és a testvéreivel 1921-ben jött Tordára. Az általuk létesített edénygyárban apám üzemvezető kerámikus volt. Én, mint kisgyermek bejártam a gyárba, és megtanultam a

⁴ Németh József (sz. 1921), járai fazekas közlése.

mesterséget. Középiskolát Enyeden, és Kolozsváron az Unitárius Gimnáziumban végeztem. Azután az edénygyárban dolgoztam addig, amíg onnan eltanácsoltak.

K: Mi történt a gyárral?

V: 1944-ben, amikor a tordai harcok folytak, leállott a gyár. 1945-ben nagy nehézségek árán újraindították. Az 1948-as államosítás után a Tompa család tagjait kizárták a gyárból és ezután, nyugdíjazásomig a tordai üvegyárban dolgoztam.

K: Hogyan alakult a Tompa család élete?

V: Nagypám, Tompa Antal 1932-ben meghalt, de fiai tovább folytatták az agyagművességet. 1944-ben apámat, Tompa Sándort, és két nagybátyámat, Tompa Lajost és Tompa Mihályt, más civil tordaiakkal együtt elhurcolták oroszországi lágerekbe, kényszertelepekre. Így kerültek a magnyitogorszki lágerbe. Itt Sándor 1944. december 24-én, Lajos pedig 1945 tavaszán halt meg. Mihály 1946 végén tért haza. Ő újraindította a műhelyt és az végül szövetkezeti alapon működött. A mi gyárunk az államosítás után nem sokáig működött. A hozzá nem értés miatt bezárták és bútorgyárat nyitottak a helyében.

K: Működtek más edénygyárak is Tordán?

V: Egy Brătianu nevű ezredes működtetett még edénygyárat 1939–1944 között, és egy Căpâlna nevű mérnöknő is alapított „Arta” néven Újtordában egyet, amelyik a háború után is működött néhány évig.

K: Mondta, hogy inaszkodott a gyárukban.

V: Igen. A gyárban inasokat is tanítottak. Két év után vizsgáztak és fizetett segédek lettek.

K: Mennyire voltak gépesítve?

V: Volt egy központi gépház, ahol motorinával működő gép biztosította áttételekkel a korongok, mázörölő és agyagörölő működését. A szármegépek itt készültek Tordán, főként a Miskolci-féle műhelyben.

K: Milyenek voltak a kemencék?

V: Négy nagy gázzal fűtött kemence működött. Belsejük boltozatos volt, berakódó ablakkal és négy égővel. Az edényeket kétszer égették.

K: Milyen anyagokat használtak?

V: A Tompa-testvérek a Torda–Kolozsvár országút jobb oldalán levő agyagdombról, az ún. Akasztófaoldalból hoztak, saját lovaikkal, szekérral az edénygyártáshoz szükséges fő nyersanyagot. A közeli Bágyonból hozott agyagból tűzálló tejeslábosok, káposztásfazekak készültek. Csempe készítéséhez az egeresi kaolint is használták. A színezéshez szindi fehér földet, Kisbányáról⁵ pirosat és a városerdei kőből előállított feketét használták. Hoztak festéket külföldről is, főleg Németországból. A mázat

⁵ Járabánya.

Nagybányáról hozták 50 kg-os faládákban, és azt gépesített malom őrölte meg.

K: Beszéljen a gyár termékeiről!

V: *Készítették a hagyományos használati edényeket, amelyeket a tordai fazekasok ismertek. Ezeket ecsettel és szaruval díszítették népi motívumok felhasználásával. De a városi polgár számára is készítettek használati edényeket és dísztárgyakat. Tűzálló agyagból készítettek tejeslábast, főzőedényt, kalácsformát, teás- és feketekávés készletet. Sokféle dísztárgy készült: virágvázák (görög és római mintára), virágcserepek (függőcserepek), díszkancsók, dísztányérok, gyertyatartók, bokályok, kulacsok, hamutartók. Ezek kifestésére külön festőnőket alkalmaztak.*

K: Hogyan értékesítették az árut?

V: *A gyárba kereskedők jöttek szekerekkel és autókkal. A gyárnak is volt teherautója. Bukarestben két lerakatunk volt. De vittünk árut Konstancára, Szebenbe, Kolozsvárra, Nagyváradra. Egyes városokba, mint Brassó, vonattal, külön vagonnal szállítottunk árut.*

K: Mennyire volt híres a Tompa-kerámia?

V: *A Tompa-testvérek képviselték az országot kerámia szinten Bukaresttől Torontóig, kiállításokon huszonhárom aranyérmert szereztek. Királyi szállítók voltak, ami azt jelentette, hogy kerámiájuk a legjobbak közé tartozott az egész országban.*

A tordai műhelyekben és gyárakban dolgozó fazekasok és festőnők jegyzéke

Az általunk felkutatott majd 200 fazekas és író-estőnő mesterlajstromát a következő megjegyzésekkel közöljük:

1. Jelen közlésünkig a szakirodalom név szerint csak két tordai fazekas mesterről értesít (Czeglédi Pál és József).

2. Adataink oklevelekből, az ó- és új-tordai születési, kereszteleési, házassági és elhalálozási anyakönyvekből⁶, valamint helyszíni adatgyűjtésből⁷ származnak.

⁶ Sajnos, a tordai egyházi anyakönyvek hiányosak, s így adataink sem teljesek. Forrásaink a 236/19–22., 236/24–26. számú új-tordai református, 236/36–37. és 39. ó-tordai református és 236/3. tordai római katolikus anyakönyvek kötetei voltak. (Arhivele Statului. Cluj. Parohia Reformată Turda-Veche, Turda-Nouă și Parohia Romano-Catolică Turda). Ezek tartalmazzák az új-tordai születések, illetve kereszteleések adatait 1762–1914 között (236/19–22. és 26.), az elhalálozásokat pedig 1858–1887 között (236/24–25.), az ó-tordai születéseket 1834–1887 között (236/36–37), s az elhalálozásokat 1857–1887 között (236/37), a római katolikusokról pedig csak a múlt század közepéről vannak adataink (236/3). Megjegyezzük, hogy a születési, illetve kereszteleési adatokat is csak akkor vehettük figyelembe, ha a későbbi bejegyzések alapján (házasság, tanú, keresztszülő, elhalálozás – ahol mindig jelzik a foglalko-

3. Anyakönyvi adataink esetében megadjuk a forrás pontos számát és oldalát. Ugyanazon személy többszöri előfordulása esetén először a legfontosabbakat közöljük, majd megszakítással a többieket is. Születési és elhalálozási adatok hiányában az illető fazekas működési időszakának hozzávetőleges megállapítás céljából közöljük a bejegyzések évszámait és milyenségét (gyerek születése vagy elhalálozása, keresztelesek és keresztszülők, házasságok és tanúk stb. megjelöléssel).

4. Lajstromunkat hozzávetőleges kronológiai sorrendben állítottuk össze, a mesterek ismert vagy feltételezett születési idejét, nem pedig azok működési időszakát véve figyelembe.

Legkorábbi adataink a 17. századra vonatkoznak, ebből az időszakból három fazekasmester tevékenységét valószínűsítjük.⁸ A 18. század anyakönyvi bejegyzésekben (1762-től) a későbbiről, a 19–20. századból ismert fazekasok családnevei közül a következőket találtuk: Sas, Váradi, Ferentz, Szilágyi, Kovács, Pap, Szabó, Rátz, Szalaközi, Kerekes, Fazakas-Komáromi, Bakó, Farkas, Kun. Mivel a mesterség a fazekas családokban általában hagyományosan folytatódott, ezen családok tagjai között a 18. században is kellett fazekasoknak lenniük, ha ma pontosan, név szerint nem is tudjuk azonosítani.

1. FAZEKAS JÁNOS
2. FAZEKAS MIHÁLY
3. FAZEKAS PÉTER
4. KOMÁROMI MÁRTON. Lánya született 1775-ben (236/19.31)
5. SZÖCS GYÖRGY. Fia, Mihály házasodott 1810-ben (236/19.450)
6. SZABÓ GYÖRGY. Lánya született 1805-ben (236/19.164), fia, Dániel házasodott 1813-ban (236/19.453)
7. FERENTZ JÁNOS. Lánya született 1813-ban (236/9191)
8. SZARVASI JÓZSEF, fazekalegény házasodott 1804-ben (236/19.439)
9. BENEDEK GYÖRGY, járai fazekas 1813-ban beházasodik Tordán Balog János özvegyéhez (236/19.459)
10. TÖRÖK ISTVÁN, fazekaslegény házasodott 1810-ben (236/19.451)
11. FILEP DÁNIEL, fazekaslegény legény házasodott 1812-ben (236/19.456)
12. GÁBOR MÁRTON (1730–1849), meghalt 1849-ben, 69 évesen (8236/3. római katolikus)
13. SZABÓ DÁNIEL (1730–1849), 1862-ben meghalt, 77 évesen (236/39)
14. FEKETE ISTVÁN, mint a tordai fazekasok atyamestere 1815. júl. 15-én számlát ad az Aranyos-hídnál lévő két kályhába kívánatos 16 font vasról (l. 21. jegyzet)

zást is) azonosítható volt az illető fazekas volta. Néhány adat a helyi Unitárius Egyháznál található, amit külön megjelöltünk.

⁷ Helyszíni gyűjtéseink adatközlői: Labancz József, Pataki Balázs, Kornokovics Károly, Zsula Gyula, Boldor Ioan, Sipos Traian, ifj. Szilágyi Sándor, Szilágyi Jenő, Bajcsi Károly, Bordi Sándor mind fazekasok, valamint Gáspár Ilona festőnő és mások.

⁸ Lásd 7. jegyzet.

15. BARA JÁNOS. Gyermekei, Ferenc és József „kettősök” (ikrek) keresztelés 1838-ban (236/20.35)
16. SZALAKÖZI SÁNDOR. Született 1830-ban, házasodott 1852-ben (236/20.32), meghalt 1871-ben (236/25.59); fia, Sándor keresztelés 1858-ban (236/21.1)
17. KIS MIHÁLY. Első fiát keresztelték 1853-ban (236/21.1)
18. MÁJER JÓZSEF. Keresztszülő 1858-ban (236/21.5), meghalt 1876-ban (236/25.57)
19. RÁTZ FERENCZ. Született 1837-ben (236/20.64), János fia keresztelés 1859-ben (236/21.11), József fia keresztelés 1866-ban (236/24.66), József fia meghalt 1871-ben (237/21.116)
20. FERENCZ MÁRTON. Lánya keresztelés 1859-ben (236/21.12), Árpád fia keresztelés 1864-ben
21. VITÉZ ANDRÁS (Tordai Unitárius Egyház Consistoriális jegyzőkönyve 1842.)
22. KÖNYA JÓZSEF. József fia keresztelés 1859-ben (236/21.13)
23. KIS FERENCZ. Fia, Sándor keresztelés 1859-ben (236/21.15). Meghalt 1866-ban (236/24.73)
24. KÚN MÁRTON. Keresztszülő 1859-ben (236/31.16), meghalt 1875-ben (236/25.45)
25. ESZÉKI FERENC. Keresztszülő 1859-ben (236/21.17)
26. KIS ISTVÁN. Keresztszülő 1859-ben (236/21.20)
27. ERDÉLYI ISTVÁN. Meghalt 1874-ben (236/25.35), lánya keresztelés 1860-ban (236/21.24)
28. BARA FERENCZ. Bara János fia, született 1838-ban (236/20.35), keresztszülő 1860-ban (236/21.29)
29. SZÓCS JÓZSEF. Meghalt 1871 (236/25.7). Lánya keresztelés 1861-ben (236/21.37), fia, Gábor keresztelés 1869-ben (236/21.101), előző lánya meghalt 1865-ben (236/24)
30. CZEGŐ JÓZSEF. Fia, Sámuel keresztelés 1864-ben (236/21.55), meghalt 1865-ben (236/24.61), fia, Sándor keresztelés 1873-ban (236/21.131), fia, József keresztelés 1876-ban (236/22.16)
31. ESZÉKI PÁL. Keresztszülő 1864-ben (236/21.55), meghalt 1873-ban (236/25.19)
32. KOVÁCS JÓZSEF. Született 1842-ben vagy 1843-ban (236/20.99 ill. 109), keresztszülő 1866-ban (8236/21.71), 1868-ban (236/21.93) és 1886-ban (236/22.113)
33. SZARVASI JÓZSEF. Keresztszülő 1866-ban (236/21.73), valószínűleg az azonos nevű, 1804-ben házasodott fazekaslegény fia. Fia, József keresztelés 1874-ben (236/22.141), fia, Sándor meghalt 1868-ban (236/24.81)
34. SZABÓ JÓZSEF. Született 1838-ban, 1847 vagy 1849-ben (236/20.64.127.141), fia, István keresztelés 1866-ban (236/21.75), fia, József keresztelés 1868-ban (236/21.93), fiai, Gábor és Lajos keresztelés 1872-ben (236/21.121), fia, Gábor keresztelés 1878-ban (236/22.36), fia, Gábor keresztelés 1880-ban (236/22.52), fia, Márton 1882-ben (236/22.76)

35. ÜVEGES DÁNIEL I. Fia, András keresztelés 1866-ban (236/21.73), fia, Sándor keresztelés 1871-ben (236/21.114), fia, János keresztelés 1873-ban (236/22.136), fia, Sándor keresztelés 1875-ben (236/22.12)
36. FEJÉRVÁRI ISTVÁN. Lánya keresztelés 1866-ban (236/21.78)
37. SZARVASI SÁNDOR. Fia, Sándor keresztelés 1867-ben (236/21.80)
38. NAGY KÁROLY. Előző fiú keresztelés 1867-ben (Idem). Fia, Ferenc keresztelés 1878-ban (236/22.39)
39. MÁJER JÁNOS. Fia, János keresztelés 1867-ben (236/21.31), fia, Sándor meghalt 1868-ban (236/24.79), ő maga meghalt 1877-ben (236/25.64)
40. SZABÓ KÁROLY. Született 1849-ben (236/20.145), keresztszülő 1869-ben (236/21.97)
41. ESZÉKI JÓZSEF. Keresztszülő 1869-ben (236/21.103), meghalt 1879-ben (236/39)
42. SUBA FERENCZ. Született 1844-ben (236/20.115), fia, Ferenc keresztelés 1871-ben (236/21.117),
43. RÁCZ FERENCZ II. Született 1849-ben (236/20.141), fazekaslegény 1873-ban (236/21.136), lánya keresztelés 1875-ben (236/22.13), fia, Lajos keresztelés 1877-ben (236/22.30), fia Ferenc keresztelés 1882-ben (236/22.71), fia Sándor meghalt 1872-ben (236/25.9)
44. KUN MIHÁLY. I. Lánya született 1874-ben (236/22.7), lánya keresztelés 1875-ben, felesége, Fejérvári Juliana (236/22.13), meghalt 1887-ben (236/25.139)
45. KOZMA JÓZSEF. Fia, József keresztelés 1876-ban (236/22.18)
46. GADÓ SÁNDOR. I. Fia, János keresztelés 1876-ban (236/22.18), fia Sándor keresztelés 1877-ben (236/22.29), fia Balázs keresztelés 1880-ban (236/22.55), fia István keresztelés 1885-ben (236/22.101)
47. KUN MIHÁLY II: Lánya keresztelés 1877-ben, felesége Fekete Juliana (236/22.24), fia Mihály keresztelés 1880-ban (236/22.50), fia, Miklós keresztelés 1889-ben (236/22.139), fia, András keresztelés 1882-ben (236/22.70), fia, István keresztelés 1882-ben (236/22.98), fia, László keresztelés 1886-ban (236/22.109), fia, Árpád keresztelés 1888-ban (236/22.130)
48. ÜVEGES DÁNIEL II. Fia, Sándor és János meghalt 1878-ban (236/25.36), fia, Gábor meghalt 1878-ban (236/25.76), fia, Sándor meghalt 1878-ban (236/25.78), ő maga meghalt 1880-ban (236/25.87)
49. SZABÓ JÓZSEF. Fia meghalt 1872-ben (236/25.12), fia, Gábor meghalt 1874-ben (236/25.84)
50. SZALAKÖZI PÁL II. Keresztszülő 1857-ben (236/37), házasodott 1859-ben (236/39)
51. SZEGŐ JÓZSEF. Keresztszülő 1870-ben (236/37)
52. SZILÁGYI ISTVÁN. Keresztszülő 1876-ban (236/37)
53. ALBERT JÁNOS. Keresztszülő 1879-ben (236/37)
54. KIS SÁNDOR. Keresztszülő 1887-ben (236/37)
55. ASZTALOS JÓZSEF. Született 1851-ben (házasodott 1879-ben, 28 évesen – 236/39)
56. PÉTERFI JÓZSEF. Meghalt 1848-ben, 48 évesen (236/3)
57. VARGA JÁNOS. Házasodott 1849-ben, 40 évesen (236/3)
58. ARADI SÁNDOR. Házasodott 1849-ben, 42 évesen

59. SINKA MIKLÓS. Házasodott 1848-ban, 38 évesen (236/3)
60. BOGYA MIKLÓS. Házasodott 1848-ban, 21 évesen (236/3)
61. SZALAKÓZI PÁL I. Meghalt 1864-ben, 63 évesen (236/39)
62. FÜLÖP JÁNOS. Lánya keresztelés 1877-ben (236/22.28), fia, János keresztelés 1883-ban (236/22.84), fia, Ferenc keresztelés 1886-ban (236/22.110), keresztszülő 1882-ben (236/37) és tanú 1879-ben (236/39)
63. BARA MIHÁLY. Keresztszülő 1880-ban (236/22.52), felesége meghalt 1870-ben (236/24.100), fia, József keresztelés 1874-ben (236/37)
64. CSÓKA GYÖRGY. Született 1852-ben (236/20.155), lánya keresztelés 1880-ban (236/22.52), fia, Gábor keresztelés 1883-ban (236/22.85), fia, Árpád keresztelés 1886-ban (236/22.115), fia, György keresztelés 1890-ben (236/22.151), keresztszülő 1891-ben (236/22.99)
65. PAP JÁNOS. Lánya keresztelés 1881-ben (236/22.37), lánya keresztelés 1885-ben (236/22.99), lánya keresztelés 1887-ben (236/22.120), lánya keresztelés 1889-ben (236/22.146), fia, János keresztelés 1891-ben (236/22.167)
66. SZALAKÓZI SÁNDOR II. Született 1858-ban (236/21.1), lánya keresztelés 1881-ben (236/22.60), fia, Pál keresztelés 1883-ban (236/22.82), lánya keresztelés 1885-ben (236/22.100), fia, Sámuel keresztelés 1886-ban (236/22.113), fia, József keresztelés 1890-ben (236/22.153)
67. KARDOS GERGELY. Lánya keresztelés 1882-ben (236/22.67), fia, István keresztelés 1883-ban (236/22.84), fia, István keresztelés 1885-ben (236/22.100), fia, Sándor keresztelés 1893-ban (236/22.180)
68. PAP MIHÁLY. Fia, Sándor keresztelés 1882-ben (236/22.73), fia, Sándor keresztelés 1886-ban (236/22.113), fia, Gábor keresztelés 1890-ben (236/22.150)
69. JANKA MÁRTON. Előző fiú keresztszülő 1882-ben (idem), fia, Márton keresztelés 1887-ben (236/22.124), fia, Ferenc keresztelés 1893-ban (236/22.150)
70. CZEGLÉDI JÓZSEF. Fia, Albert keresztelés 1882-ben (236/22.75), fia, József keresztelés 1887-ben (236/22.126), fia, András keresztelés 1889-ben (236/22.146), fia, József született 1896-ban (236/26.9)
71. RÁCZ JÁNOS II. Faz. ifjú legény, keresztszülő 1883-ban (236/22.84)
72. CZEGLÉDI PÁL. A sötét alapszínű tordai edények egyik készítője, született 1830-ban (36 évesen házasodott 1866-ban – 236/39). Keresztszülő 1884-ben (236/22.89), lánya meghalt 1869-ben (236/24.88).
73. TÓKÉS FERENCZ. Keresztszülő 1885-ben (236/22.100)
74. TARNOCZI GYULA. Keresztszülő 1885-ben (236/22.100), fia, Gyula keresztelés 1886-ban (236/22.115), fia, Sándor keresztelés 1889-ben (236/22.144), keresztszülő 1893-ban (236/22.182), fia, Gyula meghalt 1885-ben (236/25.125)
75. SZABÓ ISTVÁN. Keresztszülő 1887-ben (236/22.122)
76. ERDÉLYI JÓZSEF. Keresztszülő 1887-ben (236/22.122)
77. SZABÓ JÓZSEF II. Fia, Sándor keresztelés 1887-ben (236/22.123)
78. KOVÁCS LÁSZLÓ. Lánya keresztelés 1888-ban (236/22.131), fia, István keresztelés 1889-ben (236/22.149), lánya keresztelés 1892-ben (236/22.171)
79. ÜVEGES FERENCZ II. Született 1857-ben, valamelyik Üveges Dániel fiaként (236/20.206), fia, András keresztelés 1889-ben (236/22.143), fia,

- Gyula keresztelés 1892-ben (236/22.175) keresztszülő 1883-ban és 1884-ben (236/37)
80. ÜVEGES DÁNIEL III. Született 1855, apja szintén Dániel volt (236/20.183), fia, András meghalt 1868-ban (236/24.80), keresztszülő 1878-ban (236/37)
 81. SIMONFI MIHÁLY. Keresztszülő 1889-ben (236/22.144), lánya keresztelés 1890-ben (236/22.155), fia, Mihály keresztelés 1891-ben (236/22.164), fia, Mihály keresztelés 1893-ban (236/22.179)
 82. KÁNTOR JÁNOS. Fia, Lajos keresztelés 1891-ben (236/22.163)
 83. KRISZTIÁN SÁNDOR. Keresztszülő 1891-ben (236/22.163)
 84. VÁRADI MIHÁLY. Meghalt 1858-ban (236/24.2)
 85. KIS FERENC I. Meghalt 1858-ban (236/24.5)
 86. RÁCZ JÁNOS I. Meghalt 1858-ban (236/24.6)
 87. KÁROLYI FERENC. Meghalt 1860-ban (236/24.15)
 88. SZARVASI GERGELY. Meghalt 1861-ben (236/24.29)
 89. FERENCZI ISTVÁN. Fia, Miklós meghalt 1861-ben (236/24.29)
 90. SZÓCS MÁRTON. Felesége meghalt 1862-ben (236/24.36), ő maga meghalt 1865-ben (236/24.63)
 91. MOLNÁR JÁNOS. Felesége meghalt 1864-ben (236/24.51)
 92. FERENCZ JÓZSEF. Felesége meghalt 1867-ben (236/24.76)
 93. CSORBA MIKLÓS. Felesége meghalt 1867-ben (236/24.73)
 94. TURI JÓZSEF (1826–1869) . (236/20.39, 236/24.88)
 95. KÓNYA GYÖRGY. Meghalt 1873-ban (236/25.24)
 96. KERÉKES FERENC. Meghalt 1876-ban (236/25.51)
 97. MANKOS GERGELY. Fia meghalt 1885-ben (236/25.121)
 98. KISS MÁRTON. Meghalt 1875-ben (236/25.45)
 99. BACZONI. Legjelesebb tordai mester 1836-37-ben. (l. 18. sz. jegyzet)
 100. SAS ÁRPÁDNÉ. Író (l. Jankó J. 1893. 144.)
 101. TURI JULIA (idem)
 102. SIMONFI JULIA. idem (valószínűleg Simonfi Mihály faz. felesége)
 103. FÜLÖP JÓZSEF. született 1861
 104. PAP MIHÁLY (a Tordai Unitárius Egyház Esketési Anyakönyve, 1910)
 105. KERÉKES MÁRTON. (1880–1942) kályhás
 106. DIÓSZEGI JÓZSEF. (1879–1934), kiváló munkájáért állami támogatásban is részesült, s a század első éveiben az államtól teljes műhelyfelszerelést kapott: agyagőrölt, mázórlót, korongot és deszkaszárítót. Az agyagőrölt ma is megvan Tordán, Szilágyi Jenő tulajdonában (lásd 5. ábra). Egyébként híres látómester volt, 1927-ben például Kornokovics Károlyt vizsgáztatta.
 107. KÚN MIHÁLY III. Kún Mihály I. vagy II. faz. mester fia, született 1880-ban (236/22.50), meghalt 1958-ban, ő volt az utolsó társulati pénztárnok.
 108. KOZMA KÁROLY. Keresztelés 1911-ben (a Tordai Unitárius Egyház Keresztelési Anyakönyve, 1911)
 109. KABOS SÁNDOR. Keresztelés 1914-ben (a Tordai Unitárius Egyház Keresztelési Anyakönyve, 1914)
 110. ÜVEGES FERENC II. Valamelyik Üveges Dániel fia, született 1880-ban (236/22.49)

111. SZALAKÖZI SAMU. Született 1886-ban (236/22.113). Szalaközi Sándor II. fiaként, 1940 előtt még dolgozott.
112. KOVÁCS LAJOS. Keresztelés 1920-ban (a Tordai Unitárius Egyház Keresztelési Anyakönyve, 1920)
113. KARDOS ISTVÁN. Született 1885-ban, Kardos Gergely faz. fiaként (236/22.100)
114. FARKAS JÁNOS I. Született 1833-ban (házasodott 29 évesen, 1862-ban – 236/39) II. született 1885
115. FARKAS IDA. Festőnő, előző felesége
116. FAZAKAS GYULA. (a Tordai Unitárius Egyház Esketési Anyakönyve, 1929)
117. SZABÓ MÁRTON. (1885–1976)
118. ÜVEGES ENDRE. (1888–1956), Az 1920-as években látómester, ő volt a társulat utolsó előtti elnöke
119. ÜVEGES ILONA. Festőnő, előző felesége
120. RÁCZ FERENC III. (1852–1927) Czeglédi József mellett... a másik kályhás, akiről tudomásunk van, és 1910-beli számláját ismerjük.
121. EGRI LAJOS. (a Tordai Unitárius Egyház Esketési Anyakönyve, 1931)
122. SAS ÁRPÁD II. (1892–1959), a társulat utolsó elnöke
123. SZABÓ LAJOS. (1894–1951) Nagybányai
124. AMBRUS LAJOSNÉ, TERNEI ILONKA. Szabó Lajos fazekas festőnője
125. GADÓ SÁNDOR II. (1877–1924), Gadó Sándor I. fazekas fia (236/22.29)
126. SZABÓ GÁBOR. Született 1880-ban (236/22.52), valamelyik Szabó József fazekas fia
127. RÁCZ LAJOS. (1877–1936) Rác Ferenc II. fazekas fia (236/22.30)
128. SURÁNYI FERENC. Kályhás (a Tordai Unitárius Egyház Keresztelési Anyakönyve, 1933)
129. SZEVÁN GYÖRGY. (a Tordai Unitárius Egyház Esketési Anyakönyve, 1910)
130. BORDI MÁRTON. (1902–1963)
131. BORDI MÁRTONNÉ. Festőnő (1903–1982)
132. Id. SZILÁGYI SÁNDOR. (1905–1973) Kercsedi, a Tompa-féle edénygyárban dolgozott.
133. SZILÁGYI SÁNDORNÉ Dunai Anna. Festőnő, előző felesége
134. SZILÁGYI ERZSÉBET. Festőnő, előző fazekas házaspár leánya
135. SZILÁGYI RÓZSI. Idem
136. Ifj. SZILÁGYI SÁNDOR. (sz. 1932) az előző házaspár fia
137. SZILÁGYI JENŐ. (sz. 1936) Idem. Ma is dolgozik Tordán iparendélyvel, a hagyományos edényeket készíti
138. PÁL ÁRPÁD. (sz. 1906) Korondi
139. KORNOKOVICS KÁROLY. (sz. 1909) Farkas János fazekasmesternél tanult.
140. KORNOKOVICS IRÉN. (sz. 1914) Festőnő, előző felesége
141. ZSULA GYULA. (sz. 1909) Szebenben tanult
142. KIS TAMÁS MÁRTON. (1910–1967) Tordaszentlászlói
143. BAKÓ ANDRÁS. (sz. 1911) (I. Bágyoni Szabó István: A kályharakó, *Utunk*. 1975. okt. 31.)
144. CSÓKA FERENC. Bakó András inasa

145. BAKÓ MITYU. (Idem)
146. TÁUTEAN, „a céh jegyzője” (idem), őt követte a tisztségben REPEDE
147. NÉMET MARIKA. Festőnő, Bakó Andrásnak és Derda István fazekasoknak dolgozott, az 1930-as évek végén együtt is vásároztak (pl. Kolozsváron)
148. BAKÓ ILONA. (1904–1983) Festőnő, Bakó András fazekas felesége, Kerekes Márton fazekas leánya
149. SAS FERENCZNÉ TERNEI ZSUZSIKA. Festőnő
150. KEREKES ANNA. (1910–1976) Festőnő
151. DERDA ISTVÁN. (sz. 1911) Máramarosi
152. BAJCSI KÁROLY. (sz. 1912) Alsópeterdi
153. VÁRADI BERTALAN. (sz. 1894), Bajcsi Károllyal együtt a Tompa-féle edénygyárban dolgozott az 1940-es évekig
154. DERDA GYULA. (1913–1947) Máramarosi
155. DERDA MÁRIA Kinizsi Mariska. Festőnő
156. BOLDOR IOAN. (sz. 1913) Szabó Lajosnál volt segéd
157. BOLDOR IOAN felesége. (sz. 1913) Festőnő
158. LABANCZ JÓZSEF. (sz. 1916) A Tompa-féle edénygyárban dolgozott, nyugdíjas korában főleg kályhákat és virágcserepeket készített
159. DONDOS GYULA. Született 1914 (236/26.134), a Porond utcában lakott
160. KOVÁCS ISTVÁN. (sz. 1910). Várfalvi
161. FOGARASI BÉLA. Tompáéknál tanult, 19 évet dolgozott Tordán, majd elköltözött
162. SUBA DÉNES. Valószínűleg Suba Ferenc (született 1871) fia
163. SIMONFI JÓZSEF. Simonfi Mihály fia lehet
164. SIPOS TRAIAN. (sz. 1918) Szabó Lajosnál inaskodott
165. SIPOS ECATERINA. (sz. 1920) Festőnő, előző felesége
166. GÁSPÁR ILONA. (sz. 1919) Festőnő, Sas Árpád fazekas leánya
167. SZABÓ JÓZSEF. (1889–?) munkakönyvet kapott 1910-ben (Arhiva oraș Turda. Munkakönyvek jegyzéke 1910/107)
168. SZABÓ JÓZSEFNÉ. Festőnő, előző fazekas felesége
169. CHIRILA GLIGOR. (sz. 1926)
170. VANTU ROMULUS. (sz. 1928)
171. BORDI SÁNDOR. (1930–) Ma is dolgozik Tordán, a szövethozó egyik részlegvezetője, kályhákat, virágcserepeket készít
172. GADÓ SÁNDOR III. (sz. 1910) Az 1940-es években még dolgozott
173. PAPP ANDRÁS. (sz. 1933)
174. PATAKI BALÁZS. (sz.1935) Járói
175. PATAKI FERENC.
176. PATAKI FERENCNÉ. Festőnő, előző fazekas felesége
177. SAS BÉLA. Már 1920 előtt is dolgozott
178. SZABÓ ISTVÁN. A Tompa-féle edénygyárban dolgozott
179. NISTOR TOMA. (sz. 1914) Idem
180. FERENCI FERENC. Járói. Idem
181. KOVÁCS DOMOKOS. Idem
182. BODOCZI SÁNDOR. (sz. 1892)
183. BODOCZI SÁNDORNÉ. Festőnő, Üveges Endre fazekas testvére, az előző fazekas felesége

184. BÍRÓ MIKLÓS. Az 1930-as években keveset vagy átmenetileg dolgozott
 185. MOLNÁR MIKLÓS. Idem
 186. VERES JÓZSEF. Idem
 187. VERES JÁNOS. Idem
 188. ISZLAI SÁNDORNÉ. Festőnő
 189. NAGY IDA. Festőnő
 190. MÁTYÁS MARISKA. Festőnő
 191. NOSZTRAI LAJOSNÉ. Festőnő
 192. SZIGETI ANNA. Festőnő
 193. NÉMET KLÁRIKA. Festőnő
 194. KLEIMPEL SÁRI. Festőnő
 195. KABOS SÁNDORNÉ. Festőnő
 196. HATHÁZI ESZTI. Festőnő
 197. TOMPA ANTAL. Az edénygyár alapítója (1878–1932)
 198. TOMPA SÁNDOR (1900–1944). Tompa Antal fia
 199. TOMPA LAJOS (1901–1944). Tompa Antal fia
 200. TOMPA MIHÁLY (1905–1963). Tompa Antal fia
 201. TOMPA FERENC (sz. 1903). Tompa Antal fia
 202. TOMPA PÉTER (sz. 1910). Tompa Antal fia
 203. TOMPA FERENC (1936–1990). Tompa Sándor fia, a marosvásárhelyi „Metalul” Szövetkezet kerámikusa, a tordai hagyományok folytatója volt. Munkáit többször díjazták.

A Tompa-gyár 1936. év július hónapi fizetési listájának adatai (a Tordai Polgármesteri Hivatal levéltárában):

Munkás: 74 + 9

Segéd: 5 + 3

Festőnők: Jakner Gizella, Jakner Anna, Berecky Piroska, Rothberger Magdolna, Székely Ilona

Az „Arta” Kerámiaindusztriai és Edénygyár 1945. szeptember hónapi fizetési listája (ugyanott):

Tulajdonos: ing. Ana Capâlna

Munkások: 66 + 3

Fazekas: 4

Fazekas: Pataki Balázs, Derda Gyula, Bajcsi Károly

Fazekasmester: Bordi Márton

a.

ÜVEGES.F

b.

19. ábra. Mesterjegyek:

a) Kerekes Márton kályhás, b) Üveges Ferenc fazekas pecsétje

A várfalvi népi fazekasság

A várfalvi parasztedények

Aranyosszékot, melyhez Várfalva is tartozik, a székelyek IV. Béla uralkodása idején, tehát a 13. század közepe táján alapították. Várfalvának már a római hódításkor vára lehetett, mert a havas bejáratánál fekszik és katonai szempontból a vár építése indokolt volt.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* V. kötetében ezeket írja:

„Aranyosszék eszerint Tordavármegye területéből szakítottatott ki; a letelepített székely hősök elhozták ős hazájukból családait, rokonaikat, el azokkal nemzeti ős szokásaikat, intézményeiket, önkormányzati és szokásait, közigazgatási és törvényszolgáltatási modorukat, s alkották a vármegyék között azoktól eltérő, különálló, s az anya székelyhonnal intézményei azonosságánál fogva egybefüggő más kis Székelyföldet.”¹ A szerző Várfalva helyét Aranyosszék keretében így írja le. „Aranyosszék két járásra volt és van felosztva. felső és alsó járásra. A felső járáshoz a következő 10 falu tartozik. Bágyon, Csegez, Sinfalva, Kercesed, Kövend, Mészkö, Aranyos-Rákos, Alsó-Szentmihályfalva, Felső-Szentmihályfalva, Várfalva. Az alsó járásba egy mezőváros Felvincz és 11 falu van beosztva, ezek a következők. Csákó, Dombró, Székely-Földvár, Harasztos, Hidas, Inakfalva, Székely-Kocsárd, Mohács, Örményes, Aranyos- vagy Székely-Polyán és Veresmart.”²

Orbán Balázs adatai alapján a szomszédos Aranyosrákos 773 lakosára 708 hold föld jutott, míg Várfalva 1066 lakosára csak 233 hold. Ezt ellensúlyozta viszont az a tény, hogy Várfalvához 2448 hold erdő is tartozott. Ilyenformán a falu életében mind a tűzifa, mind az ipari fa kitermelése fontos szerepet játszott. Várfalván a szekeresség is fontos jövedelemforrás volt. Lóval, ökörrrel, bivallyal szállítottak mindent, amit helyileg termeltek. Sok mesterember tevékenykedett: fazekas, kovács, kerekes, szabó, asztalos, kolompkészítő, szénégető. Pataki Sándor (sz. 1942) ma is készíti a kolompokat, amit itt helyben *haragnak* neveznek. Már apja és nagypapja is foglalkoztak ezzel a jelenleg is jövedelmező mesterséggel. Ahogyan a fazekasok esetében is történt, a mesterséget a családban vagy a szűk rokoni keretek között gyakorolták. A kovácsmesterséghez és a kolompkészítéshez a faszenet Pálfi András (sz. 1939) készíti. A község gazdasági életében ma fontos szerepet tölt be a zöldségtermesztés: hagymát, murkot, paradicsomot, uborkát természetnek és értékesítenek.

¹ Orbán B. 1871. 3.

² Uo. 11.

Várfalvát nyitott gazdasági élete folytán hamarabb érték a változások. Így a régi népviseletet elfelejtették, az egykori népszokások is feledőben vannak. A két világháború közötti időszakban még farsangoltak, fonóba jártak, névnapokat ünnepeltek. Ez utóbbi úgy kezdődött, hogy a köszöntők cserépedényt csaptak földhöz az ajtó előtt. Három-négy fonó volt, külön leányoknak és asszonyoknak. Egy helyi versfaragó, Létai Károly erről is megemlékezik:

*A hólepett Csere alatt,
A mi községünk nagyon haladt,
Van három társas fonója,
Rozmaring és szép Áfonya,
A harmadik túrós pujszka,
Mely a legényt mind idecsalja.*

Az alkalmi versek, rigmusok írása megbecsült tevékenység a faluban. Világi János (Vince) fazekas pl. lakodalmi rigmusokat és temetési búcsúztatókat írt. Egyik búcsúztatója így kezdődött.

*Istenem, hát mi az élet
Ma már senki sem remélhet
Pálfi Sz. József is így járt
Megetette a marháját
De hirtelen rosszul leve
Utolsó dobant a szíve.*

A verselgető Világi Jánost (Vince), az utolsó fazekast, halálakor így búcsúztatta Pálfi J. Dénes:

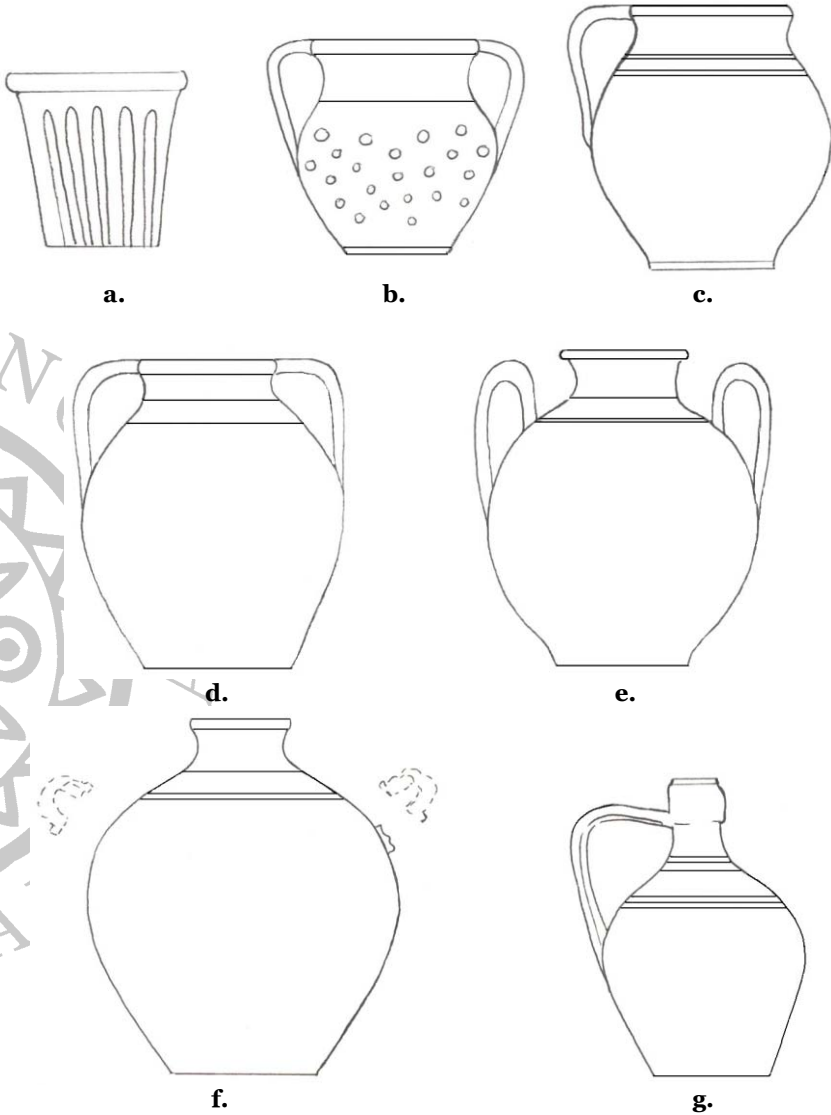
*A Piricske árván maradt
Nem hord Vince több agyagot.*

Dr. Jankó János írja 1893-ban: „Járából vonulnak le a fazekasok, először Várfalván telepednek le és nem Tordán, mert nincs iparhatósági engedélyük, ami drága. A várfalvi 24 fazekas csak titokban, csempészve viszi áruját a piacra.”³ tehát a 19. század utolsó évtizedének elején már 24 várfalvi fazekast tartottak számon. A hagyomány úgy tartja, hogy a várfalviak csuprosok voltak. A fazekasok a csuprosok utcájában laktak és a leányok csuporral a fejükön táncoltak. Még nóta is maradt ezzel kapcsolatban.

*Erre-arra zörögnek az edények,
Erre laknak a fazekas legények,
Reng a korong, mikor készül a csupor,
Fáj a szívem, ha a babám mást csókol.⁴*

³ Jankó J. 1893. 105.

⁴ Közli: Vagyas Anna, sz. 1945.

20. ábra. Várfalvi edények:
a) kalácsütő, b) szűrő, c–d) fazék, e–f) kanta, g) korsó

A lakosság számához viszonyítva Várfalva kevés szántófölddel rendelkezik, a határa azonban tele van agyagelő helyekkel, ezért alakulhatott itt ki a fazekasság. A fazekasok egy része feltehetően jövevény volt, és elsősorban Járából jött, de emlékeznek Torockóról – ahol a 19. században még fazekoltak – származó fazekasokra is. A várfalvi fazekasok a mesterséget kb. a 20. sz. közepéig művelték.

Az edények formavilága nagyjából megegyezik a járai és tordai edényekével. Elsősorban a falusi lakosság részére dolgoztak, tehát *parasztedényt* készítettek. A mesterség apáról fiúra szállt, anélkül, hogy szervezett inasképzés létezett volna.

A legtöbb agyagot a *Piricske* nevű helyről hozták, de más helyen is volt agyag. A Piricskéről hozott tűzálló agyag jó volt káposztásfazéknak, az *egervégi* korsónak, a *cserekerti* virágcserepnek, a *Csomakertje végi* agyagból kályhákat és téglákat készítettek.

Az agyagot kézzel dolgozták fel, a munkálatok nem voltak gépesítve. Az agyagot felválták, deszkára rakták, megöntözték s azután tapodták. A szemetet kézzel szedték ki az agyagból. A korongot a lakóházba állították be, de nyáron a csűrben is dolgoztak.

Edényeikkel a falusi háztartás szükségleteit elégítették ki. Mivel sok szabadtűzhely volt, ezért készítették a háromlábú edényt. Készítettek káposztásfazekat, korsót, tejesfazekat, lábast, uborkás kantát, szűrőt, fennfüles edényt, szilvaízes fazekat, kalácsformát, csirkeitatót, virágcserepet, gyermekjátékokat, sípot, perselyt. Ugyanakkor sok olyan nagyméretű edényt is „gyártottak”, ami különféle élelmiszerek tárolására volt alkalmas.

Kevés fazekas készített mázas edényt. A kivételek közé tartozott az utolsó működő fazekas, a Járából Várfalvára házasságú Világi János (Vince). A falu feletti *Ódalúton* található fehér agyagot a várfalvi fazekasok csak az edények nyakára festett *cifraság*ként alkalmazták. Zöld mázas edényt egy adatközlőnk (Váradi Judit sz. 1928) szerint a szomszédos Aranyosrákoson lakó Farkas Márton fazekas készített az 1900-as évek körül. Barna mázat csak Szabó Ferenc használt. A barna mázhoz szükséges mangánt a közeli *Városerdő* nevű helyről hozták. Ezt a nyersanyagot innen szerezték be a tordai és járai fazekasok is.

A mangánt a fuvarosok egy időben vitték Korondra az ottani fazekasoknak. Utoljára Kanyaró János, Pálfi A. Mihály és Balla Gyuri jártak háromlovas szekérral Korondra.

A mangán kibányászása nehéz és veszélyes feladat volt. Az adatközlők szerint (Fodor Miklós sz. 1920, Pálfi András sz. 1939) több helyen hason csúszva, majd kötélen leereszkedve jutottak el a mangánréteghez. Fenyőszurokból és textilanyagból készítettek világítót, amit pléhedénybe helyeztek. A mangánt tarisznyába rakva hozták felszínre.

A fazekasáru értékesítése árucserre formájában történt. Elsősorban szekerekkel vitték a mezősegi falvakba. De, ha szükség volt, az asszonyok zsákba rakott edényekkel elmentek a közeli Hidasra, Peterdre élelemért. Ahogyan Lup Amália, Fodor Máté fazekas leánya elmondta, ők az alsó járás aranyosszéki falvait járták szekérral (Csáko, Dombro, Hidas, Mohács stb.).

Várfalván kályhát is készítettek. Kós Károly megemlékezik egy Szabó Ferenc nevű kályhásról, akinek egy csempéjét a torockói múzeumban látta.⁵ Az adatközlők szerint barna és zöld mázas kályhákat készített. A kályhacsempét faformák segítségével préselte. A nyomódúcokat gyakorlott faragók készítették, így pl. olyan formát is használt a mester, amelyet a sinfalvi templom kapuját faragó Szabó Máté faragott.

Az emlékezet szerint Szabó Ferenc sokat dolgozott a faluban élő Jósika bárónak is. A Jósikák a 17. század végén telepedtek Várfalvára. Itt a II. világháború utáni rendszerváltásig belső gazdasági udvart, majort tartottak, s lehetőségeik szerint támogatták a Várfalván élő vagy ide került fazekasokat. Világi Lászlónak pl. (Vince) telket adtak ház és műhely építésére. Erdőjükből fát adtak a fazekasoknak az égetéshez.

A várfalvi fazekasság 1950 körül megszűnt. Az azóta eltelt időszakban a még meglévő edények nagyrésze tönkrement. Mivel nem díszedények voltak, hanem használatra készültek, természetes volt a megrongálódásuk. A megmaradtak, kevés kivétellel, kikerültek a használatból, a padlásra szorultak vagy névtelen gyűjtők kezén szétszóródtak. A még fellelhető példányokat szükséges lenne helyi tájház, múzeumi gyűjtemény részére összegyűjteni.

Interjú Lup Amáliával

Született 1928-ban. Vallása: unitárius. A felvétel időpontja: 2002. november.

K. Beszéljen édesapjáról!

V. *Édesapám, Fodor Máté, fazekas vót. 1969-ben halt meg. Az első házasságából három gyermeke maradt, édesanyámnak is három gyermeke vót és még lett. Úgyhogy nyolcan vótunk testvérek.*

K. Emlékszik, hogy mit dolgozott az édesapja?

V. *Az agyagot a Piricskéről hozta, lerakta deszkákra, az eresz alá. Megáztatta, meggyúrta és az ujjával kiszedett minden követ. A házba, ahol laktunk egy sarokba vót a korong. Csinált ő kalácsformát, virágcserepet, káposztásfazakat, lábast, lábast három lábbal, cibreszűrőt, amit orsóval lyukasztott, paradicsomszűrőt, apró lyukakkal, amit kötőtűvel lyukasztott, csuprot, korsót, kancsót. A fazakakat a házban és az udva-*

⁵ Kós K. 1972. 185.

ron szárítottuk. Apám nem zománcolta az edényt, csak Világi János. Pirosan hagyta, esetleg karcolást csinált rajta.

K. Milyen kemencében égettek?

V. A katlany kőből, téglából és sárból vót építve. A katlankert mogyorófából volt fonva, vályogolták és befedték. Égetéskor háromféle fát használt. csutakot, ami feketítő, a kurta fa a veresítő és a vékony, száraz fa a langaltató. Amikor a langaltatót rakta, akkor úgy égett, hogy fenn körbe jött ki a láng. A fekete inkább szárította az edényt, égett egy nap s egy éjjel. Amíg ezt csinálta, addig onnan nem ment el, ott a padon ült s aludt.

K. Hogyan történt az eladás?

V. Édesapámnak két bihaja és szekere vót. Megmagasította a szekeret vesszőből font kassal. A fazakakat mind szénába rakta, egyiket a másikba dugta, s úgy sorba fel. Vitték az edényt a román falvakba. Hidas, Oláhrákos, Csákó, Füged, Dombró, Miriszló, Mohács, s ugyanott vissza. Három-négy napra ment el. Vótam én is vele, mikor lányka vótam. Túrba mindig ünnep nagyhetin ment, kalácsformát vitt sokat. A románoknak lábas, fazék, csupor, kancsó. Még Tordára és Járába is vitt edényt szekérrel. Mikor a falvakba mentünk, oda kiraktuk az üzlet elé az edényt. Aztán vót aki kétszer tötette meg törőbúzával, vót, aki búzát adott, vót, aki szalannát adott, vót, aki tojást is adott. S osztán, mikor elatta két-három faluba, akkor gyüött haza. Mikor kicsik vótunk a fazakasságból tartott el apám. Hozott gabonát. Dísnót és tehenet tartott. Apám nemcsak a fazakasságból élt, a bihajakkal fát hordott.

K. Volt földjük is?

V. Vót föld is, de édesapám eladta, mert édesanyám beteg vót. Amikor tíz éves lettem, én is és a testvérem is már szolgáltunk. Édesapám öregeedett, s aztán félbemaradt a fazakalás.

A fazekasok jegyzéke

A háború idején az egyházi anyakönyvek megsemmisültek, ezért az adatok nem teljesek és nem pontosak. Nagyrészt az adatközlők emlékeztére támaszkodtunk. Adatközlőink a következők voltak: Szász Mózes (sz. 1907), Lup Amália (sz. 1928), Fodor Miklós (sz. 1920), Pálfi András (sz. 1939), Váradi Judit (sz. 1928), Vagyas Anna (sz. 1945). Várfalván gyakori a rendes név mellett egy megkülönböztető név vagy betű használata. Ezt elsősorban az azonos családnevűek nagy száma tette szükségessé.

1. Bencze Zsigmond
2. Zilahi József
3. Zilahi János
4. Zilahi Sándor (Pili) (1875–1959)

5. Zilahi Ferenc (Pili)
6. Zilahi Pál (Illés)
7. Aradi József
8. Aradi István
9. Vince János (Világi) (1881–1953), Járából jött
10. Vince László (Világi), a János testvére
11. Fodor Máté (1880–1969)
12. Szabó Ferenc (Trinka) (1864–1945), kályhás
13. Zöld Zsigmond
14. Péter János, Torockóról jött
15. Péter András, a fia, kályhásnak tanult
16. Kovács István, Tordán tanult fazekas
17. Farkas Márton, a községhez tartozó Rákoson dolgozott 1900 körül

A járai népi fazekasság

A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1881–82-ből a következőket írja: „A fazekasságot házi iparként úzi Torda-Aranyos megye Jára községében mintegy hatvan ember, akik az ott előforduló agyagból mázatlan edényeket készítenek s azzal aztán a Mezőséget, az Aranyos, Maros, Küküllő mentét bejárván, cserekereskedést űznek.”

Kós Károly 1948-ban írt tanulmányt a járai fazekasságról.¹ Ekkor még tizenhat fazekas dolgozott. Az 1977-ben tett járai látogatása idején már csak két fazekas, a hatvan éves Ferenci Sándor és az ötven éves Német Ferenc volt aktív, ők járták a városokat, főleg mázatlan és kevés mázas edénnyel. Kós a mesterség visszaszorulásának okaira is reflektál: „Korunk gyors technikai fejlődése és a fogyasztó tömegek igényének növekedése és megváltozása folytán a hagyományos falusi mesterségek szükségképpen elvesztik jelentőségüket, elnéptelenednek, eltűnnek a régi fazekas központok is...”²

Járában az iparosok mind magyarok voltak. A magyar lakosság számának csökkenését jól illusztrálják a következő adatok. 1900-ban a román lakosok száma 862 és a magyaroké 858, tehát nagyjából azonos számú, 1992-ben a román lakosság száma 1768, a magyaroké 174.³

A kisiparosok helyzetét a háborúk, a társadalmi változások okozta meg-rázkódtatások súlyosbították. A kollektivizálás a falusi népesség struktúráját és életmódját is megváltoztatta. A szocialista rendszer erőszakos szövetkezetesítése és egyéb megszorítások bizonyítják az állam részéről megnyilvánuló negatív viszonyulást. Ma, amikor világviszonylatban a helyi értékek iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik, nálunk, ami a kismesterségeket illeti, sem anyagi, sem erkölcsi támogatásról nem beszélhetünk.

Készítmények régen és ma

A járai fazekasságról első adataink a 16. század végéről valók.⁴ Egykori jelentőségét bizonyítja, hogy önálló céhük volt, ami 1872-ben fazekastársulattá alakult 37 taggal. Az ugyanekkor Tordán alakult fazekastársulat kevesebb tagot számlált. Ezért is fordulhatott elő az, hogy a két helység kerámiáját azonosnak találják. A Magyar Néprajzi Lexikon ezt írja. „A járai

¹ Kós K. 1979.

² Uo. 330.

³ Varga E. Á. IV. 755.

⁴ 1975. íj. Heltai Gáspár sáfárpolgár számadáskönyvében: „9 July: Biro W. hozat az Bronkaj Instructioira nezúe 28. örög fold fazekat, Radnothj Istuan(n)nal Jarabol, mondua czjnaltatta 1 p(er) d 20.”

1589. „Chynaltanak 2 kemenczet Az ket szobaban, Attúnk az Jaray fazakasoknak – f.3d. 25.” ESZT 1993. V. 906.

[...] edények alapszíne és díszít-
ményei csak annyiban különböz-
nek a tordai kerámiától, hogy a
kék szín mellett a zöld és a sárga
szín is szerepel [...] Járáni mázatlan
edényeket, fazekakat is készí-
tettek.”⁵

Kós Károly fent említett dolgo-
zata világosan bemutatja a járai
kerámia jellegzetességeit. A já-
raiak elsősorban díszítetlen, má-
zatlan használati edényeket készí-
tettek. Ha az 1910. évi tanfolyam
után egyes fazekasok alkalmaztak
is mázat és díszítést, ezek az újítások
nem váltak általánossá. Maga a díszí-
tés is néhány egyszerű motívum
alkalmazásában merült ki.

A két kerámiaközpont között azonosságokat
elsősorban az edények formavilágában
találunk. A korsók, kancsók, fazekak
készítése azonos korábbi formakultúrára
támaszkodik. A hatás valószínűleg kölcsönös.
A két szomszédos, alig negyven kilométer
távolságra található központ nem ke-
rülhette el az érintkezést. A különbségek
a helyi nyersanyag összetételéből,
illetve a megcélzott vásárlóközönség
különbségéből adódnak. A tordaiak az
ott található palás agyag miatt elsősorban
tálasedényt, díszedényeket (kancsót,
tányért, tálat), mázas tárolóedényeket
készítettek, főként a városi lakosságnak.
A járaiak pedig elsősorban főző- és
sütőedényeket a falusi lakosság számá-
ra, mert agyagjuk erre a célra kitűnő
minőségű volt. Ezt a használatra kon-
centrálttságot mutatja az is, hogy a főző-
fazék sokféle méretben készült: *aprófőző*
(15–30 literes), *ficsipor* (6–15 li-
teres), *aránkó* (4–6 literes), *ejteles*
(2–3 literes). Sajátos edényfélék a
csicsescsiprok kisgyermek etetésére,
a háromlábú edények nyílt tűzhe-
lyekhez, a *kecskefűlű* edények, amelyek
esetében a két fület egymáshoz közel
rögzítik, így könnyebb betenni a kemencé-
be, illetve onnan kivenni.

A járai fazekasok kétfajta agyagot
használtak. A helybeli legelőről hozott
agyagot *erdei* agyagnak is nevezték. Ebből
a homokos agyagból készültek a főző-
edények. Ezt az agyagot inkább
összel hozták, hogy minél több
káposztásfazekat készíthessenek. Ennek
a szárítása lassú kellett hogy legyen
(egy hét) és a fehér földdel való öntést
sem bírta.⁶ A járai főzőedé-

14. kép

Német Ferenc fazekasmester

⁵ István E. 1979. 660.

⁶ A járai agyag vegyi összetétele. (Ing. chimist Popazov Steluța. Fabrica Electroceramica Turda):

PC = 6,22 %

SiO₂ = 70,04 %

15. kép.

Edények Német Ferenc műhelyében

16. kép.

A katlan kibontott teteje

nyek jó minőségűek voltak, különösen a káposztásfazéknak volt nagy híre: tartós volt és a töltöttkáposzta jól főtt benne.

A másik agyagféle, a fülei⁷ tejesfazéknak, virágcserepnek, kancsónak, tányérnak volt jó. Ez palás agyag, gyorsan szárad, jól bírja a fehér földdel való öntést és a virágozást. Zománcból is kevés kell rá, tehát gazdaságos. Ezzel az agyaggal főként tavasszal dolgoztak. Az edényeket, melyeket nem virágoztak, csíkozással díszítették. Az edényt korongra helyezve ecsettel csíkot húztak annak felső részére, a nyak körül, majd az ujjukkal ezt a csíkot hullámossá alakították. A járai agyagból készült korsók és kanták a vizet és bort frissen tartották.

A már Apor Péter által is említett,⁸ s dr. Kós Károly által részletesen leírt *hólyogos csipor* járai specialitás volt: étetéskor az agyag felhólyagzása tette lehetővé ennek az edénynek a készítését, mely az italt több ideig hűvösen tartotta. Ennek az 1900 elején még készített edényfélének az előállítás módját, a megfelelő agyag lelőhelyét a mai fazekasok már nem ismerik.

Ifj. Németi József fazekasmester⁹ szerint a háború után jól ment a fazekasság. A jövedelemből házat és műhelyt tudott építeni. A műhely égetőkemencéjét is ő maga építette. A téglát homokos agyagból préselte formába, trapéz alakúra, hogy a kör alakú kemencét kiformalhassa. Ebből a nyers, égetetlen téglából rakta a 140 cm magas, 160 cm fenékátmérőjű, 100 cm a szájátmérőjű kemencét három tüzelőnyílással. 140–150 káposz-

Fe₂O₃ = 4,44 %

Al₂O₃ = 13,87 %

CaO = 1,50 %

MgO = 0,89 %

K₂O = 2,02 %

Na₂O = 1,02 %

⁷ Filea de Sus, Járától 8 km távolságra.

⁸ Apor P. 1978. 37.

⁹ 1968-ban felhagyott a fazekassággal és a bányába ment dolgozni.

tásfazék fért el bele. A kemencét abronccsal (vaspánt) erősítette, amit bevályogolt *veres* agyaggal. Elmondása szerint Járában ebben az időszakban csak négy kemence volt.

Ahogy Német Ferenc jelenleg dolgozó fazekas elmondta, sok hagyományos edény elvesztette használati jelentőségét. Ma még keresettek a járai káposztásfazekak, kalácsütők, csirkeitatók, virágcserepek. Egyesek még vásárolnak korsót, fazekat, csészét, hogy mint régi tárgy díszítse a lakásukat. A falvakon megmaradt parasztedények padlásra szorultak. A vizet műanyagedénnyel viszik a mezőre, a főzésre fémedényt használnak.

Ha a tordai *cifra edény*, az 1900 előtti és közvetlen azutáni, a fehér alapon kék mintázatú, illetve a barna alapon fehérrel díszített kancsók és tálak kellő mértékben vannak képviselve az országos gyűjteményekben, a magángyűjteményekben és a hagyományos berendezésű magánlakásokban, ugyanezt nem mondhatjuk el a járai edényekről. S mivel –mint azt dr. Kós Károly is többször hangsúlyozta – a díszítetlen népművészeti tárgyaknak is ugyanolyan jelentőségük van a néprajz szempontjából, mint sokkal inkább reflektorfénybe került díszes társaiknak, célszerű lenne nagyobb figyelmet fordítani díszítetlen vagy szolidabb díszítésű termékek, így a járai használati edények kellő múzeumi képviselésére is.

Interjú Német Ferencel

Született 1927-ben. Vallása: református. A felvétel időpontja: 2002. november.

K. Édesapja fazekas volt?

V. *Édesapám és még nagyapám is fazekas volt. Ebből éltek, nehezen, ahogy tudtak, szegényesen, de hát...*

K. Kitől tanulta a mesterséget?

V. *Én az édesapámtól tanultam. De édesapám 1942-ben bevitt Tordára az újtordai edénygyárba. Akkor tizennégy éves voltam, ott inaskodtam. Az inasidő három év volt. Akkor kellett vizsgázni és az inasból segéd*

17. kép

Német Ferenc edényei

lett. Bordi Márton volt a mesterem. A gyárban őrlőgépek voltak, villanykorongok. Sokat dolgoztak sablonnal. Én olyan fazakakat csináltam, amit nem lehetett sablonnal csinálni. tejesfazakat, vízeskorsót, kancsókat.

K. Mikor jött haza Járába?

V. 1944-be hazajöttem és dógaztam édesapámmal 1949-ig. Akkor ő meghalt, fiatalon. Négyen maradtunk gyermekek. Anyám 1929-ben, amikor a kisebbik testvérem született, megnyomorodott. Állandóan egy mellette kellett legyen. Kellott emeljük, forgassuk, 1963-ig élt.

K. Mit csináltak a testvérek?

V. Én elmentem katonának. Itt hagytam két lovat s szekeret. A nagyobbik testvérem, amelyik fazakas lett, járt vele. Amikor leszereltem, akkor ő külön ment, vett házhelyet, s elvitte az egyik lovat. Én is vettem házhelyet és enyém lett a szekér. A kisebbik testvérem suszter lett. Megnősült, olyan lányt vett el, aki egyedülvaló volt, s volt házuk. Az egyik lovat ő vitte el. Volt egy leánytestvérem, aztán... neki adtuk a házat.

K. Tehát két testvér fazakas lett?

V. Igen, a nagyobbik testvérem fazakas lett, dógazatt 1968-ig. Azután nem látta érdemesnek fazakalni, elment az államnak dógazni. Én 1952-től iparos vagyok. 1998-ig megmaradtam a mesterségben. Huszonöt évet fizettem a betegsegzőt s kapok 820.000 lej nyugdíjat. A feleségemnek semmi sincs. Hetvenhat éves ember vagyok, már nem tudak a piacra járni.

K. Dolgozik még valaki Járában?

V. Nem. Gyermekkoromban ejsze, száznál is több fazakas volt. Fereneci, Pataki, Német, Szakács. Az egész család örökölte a mesterséget. Az egész falu fazakas volt. 1944-ben, az átadáskor a jobb módúak átmentek, s nem jöttek vissza. Itt nem volt megélhetés, ki erre, ki arra az államnak dógazni, Tordára, Kolozsvárra.

K. Honnan hozták az agyagot?

V. Az agyagat a legelőről hozom, ide a pincébe rakom. Géppel örölem, a korong lábbal működik, a mázórlót kézzel hajtam. Gyermekkoromba két-háromnak olt gépe, amelyik jobb módú volt. De a szegényeknek, mint mi, s a többi rendbéli fazakasnak nem volt gépje. Kaszából csináltunk egy szelőt, csak úgy vágtuk az agyagat.

K. Az őrlőgép honnan van?

V. Az őrlőgépet Tordáról vettem a fazakasaktól. A korong lábbal működik, én csináltam. Az apám korongja is ilyen volt, csak a tányérja fából volt. Az enyém vasból. A nyaknál persely van, alól csapágy. A régieknek az orsó is fából volt. A mázórló vázát is én csináltam fából.

K. Milyen edényeket csinált?

V. Tejescsuprot, vizeskorsót, tángyérokot, tálakat, káposztásfazakat, tejcsfazakat, virágcserpet. Most már pománás¹⁰ edény nem kell, fennfüles nem kell, puliszkaforzó sem kell.

K. Hogyan értékesítette az árut?

V. Régen szekérral jártunk a vásárokba. A leányomnak autót vettem, s az utóbbi években vele voltam a vásárokba. Ludas, Gyéres, Enyed, Újvár. Ezekre a piacokra jártam a legtöbbször. De jártam Fejérvárra, Szamosújvárra, Dézsre, Kolozsvárra. Tordára is mentem, de csak nagy héten, a káposztásfazakakkal. Tordán voltak állandó fazakasok.

K. Hogy lehetett megélni a fazakalásból?

V. A háború után jól ment a fazék. Az 50–60–70-es években is, még a 80-as években is jól vittem. Mikor a leányom elvégezte a gimnáziumot, taxit vettem neki. Rádiót, televíziót, a villanyt is bevezettük. Akkor már csak ketten voltunk fazakasok, Ferenci Sándor és én.

K. Itt is árultak, helyben?

V. Most is minden kedden piac van, minden hónap végén nagyvásár, kétszer egy évben országos nagyvásár. A mócok lejártak a piacra, itt vettek edényt. A fazakasasszonyok, akik szegények voltak, a hátokon vitték, átalvetőben az edényt fel a havasba. Mert nem volt mit enni, szegénység volt. Egy darab túróért, szalonnáért, vajegy kis vajért. Még a vásárba is hoztak egy-egy vaját, hogy adjunk érte fazakat.

Régen, mikor szekérral vásárba mentünk, gabonáért is árultunk. Ami maradt a piacról, vittük falura.

K. Egész évben fazakoltak?

V. November végétől márciusig nem dógagtunk. Télen vágtuk a fát, úgyhogy egész évben volt fánk. Fenyővel és kemény fával dógagtunk.

K. A felesége miben segített?

V. A feleségem apja is fazakas volt, Szabó Sándor. A festésnél és az égetésnél segített.

K. Milyen festékeket használtak?

V. A fehér földet Szindról hoztuk, a pirosat Kisbányáról, a feketét fekete kőből, a zöldet réz-oxidból, a kéket, a kobaltot üzletből vettük. A régiek csak parasztul csinálták az edényt, nem dógagtak mázzal. Az öregek nem tudták, hogy a máz veszélyes, sokan megbetegedtek. 1972-ben a sógoram bekerült a kórházba, megkapták ólommal, s meghalt. Engem is megvizsgáltak, hat hónaponként jártam a kórházba, hogy hajtsák az ólmot. Azóta vigyáztam. Mikor összekeverjük a mázat homokkal, akkor kell vigyázni, hogy a port ne szívjuk be.

K. Voltak román fazekasok?

¹⁰ A pomana a halott lelki nyugalmát szolgáló adomány.

V. Itt a fazekasok, de a többi iparosak is mind magyarok voltak. Most a fiatalság nem tanul mesterséget. Még a velem egykorú öregek közül van kerekes, asztalas és kovács.

M. Mennyien vannak magyarok?

V. Most alig vagyunk száz személy a három vallásból. református, unitárius és katolikus. A régi időkbe sok volt a magyarság, de mind fogyott. Nem volt hol dógazzanak.

K. Még dolgozik?

V. Még dógozok, de nincs akinek eladjam, nem tudam elvinni az árut, mert öreg vagyok. Ipart nem váltok, mert már nem éri meg. Egy-egy kicsit kimenyek, fát vágok, az udvart sepretem..., a rendet szeretem.

A fazekasok jegyzéke

Adataink a következő adatközlőktől származnak. Német Ferenc (sz. 1927), Német József (sz. 1921), Német Erzsébet (sz. 1922, apja Kovács István, szekeres).

1. Német Ferenc
2. Német István
3. Német József, id.
4. Bence Sándor
5. Szakács István
6. Ferenci Sándor
7. Szabó Sándor
8. Pataki József
9. Pataki István M.
10. Pataki István B.
11. Német Sándor
12. Pataki Balázs
13. Banda István, id.
14. Banda István, ifj.

15. Banda Ferenc
16. Benedek Sándor, id.
17. Benedek Sándor, ifj.
18. Váradi Mihály
19. Szabó József
20. Szakács József
21. Ferenci István
22. Ferenci József B.
23. Székely György
24. Veress József
25. Vince János
26. Vince József
27. Vince István
28. Német József, ifj.

Szekeresek voltak, vagy arra tértek át:

1. Kovács István
2. Bence Sándor
3. Német Sándor
4. Pataki József

5. Veress József
6. Vince János
7. Szabó Sándor
8. Német József, id

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

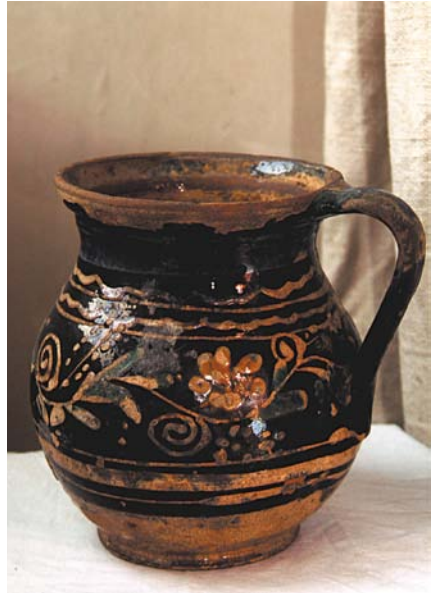
15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

Színes képek jegyzéke

A képeken látható tárgyakat stílusjegyeik alapján tordaiakként azonosítottuk.¹

1. kép

Karcsú nyakú, hasas, ólommázás bokály (*kancsó*). Belül mázatlan, kívül színtelen máz alatt fehér angóbon barna írókás körvonalú, zöld, sárga, kék, barna színezésű növényi díszítménnyel (koronás fa), 1859-es évszámmal, nyakán és hasán kék és sárga, talpán kék csíkkal. A motívumhasználat és a barna kontúr egyaránt habán hatást mutat.

Méretei²: h: 22 cm, d1: 8 cm, d2: 5 cm

Tordai magángyűjtemény

Fotó: Nistor Augustin (Tordai Gyermekklub)

2. kép

Bokály (*kancsó*) a 19. század közepéről. Színtelen máz alatt fehér angóbon barna írókás körvonalú, zöld, sárga, kék, barna színezésű bokály, közepén rácsmintázatú, színes levélkével szegett félkörön ülő madár, kétoldalt koronás fa, nyakán és hasán kék, valamint sárga. Talpán kék sávval.

Méretei: h: 20,5 cm, d1: 8 cm, d2: 5 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

3. kép

Bokály (*kancsó*) színtelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítménnyel, 1868-as évszámmal, közepén rácsmintázatú, levélkével szegett félkörön ülő madár, kétoldalt leveles ág, nyakán, hasán kék és sárga, talpán kék sávval.

Méretei: h: 22 cm, d1: 8,5 cm, d2: 5 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

4. kép

Bokály (*kancsó*) a 19. század második feléből, színtelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítménnyel, közepén rácsmintázatú, központi

¹ A korai, habán előképeket követő, barna kontúrú díszedények készítőhelyeként a kutatások mai állása szerint Nagyvárad és Kolozsvár is szóba jöhet (Kresz M. 1972. 231.), arra is vannak adatok, hogy a 19. század végén bánffyhunyadi fazekasok is készítettek „tordai stílusú” edényeket (Végh. O. 1977. 24.).

² Rövidítések: h= magasság, d= átmérő, d1= szájátmérő, d2= fenékátmérő.

három levéllel szegett félkörön ülő madár, kétoldalt leveles ág, nyakán kék, hasán kék és zöld csíkokkal és sávokkal, talpán kék hullámvonallal. A minta háttére kékkel sűrűn pontozott (*babókázott*).

Méretei: h: 22,5 cm, d1: 7,8 cm, d2: 5,7 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

5. kép

Bokály (*kancsó*) szintelen máz alatt barna alapon fehér írókás díszítménnyel, kék, zöld, sárga színezéssel. Középen fehér és színes levélkéekkel szegett félkör (félvirág) fölött madár, mellette kétoldalt kifele hajló fenyőág, 1896-os évszám. Száján, hasán és talpán írókázott fehér csíkok.

Méretei: h: 23 cm, d1: 7,5 cm, d2: 5,5 cm

Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.

Fotó: Tötszegi Tekla

6. kép

Bokály (*kancsó*) szintelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítménnyel: virágcsozor, középen kerek virággal, kétoldalra hajló, vonalkázott levelekkel és virágokkal, 1859-es évszámmal, nyakán, hasán kék és sárga csíkkal, illetve sávval, talpán kék sávval.

Méretei: h: 22,5 cm, d1: 8 cm, d2: 5,5 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

7. kép

Mind formában mind díszítésben jellegzetesen tordai stílusú bokály (*kancsó*) a 19. század második feléből. Szintelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítménnyel, száján, hasán, talpán kék és barna csíkokkal. Díszítménye három vízszintes mezőre osztott, a felsőben középen kerek virág, kétoldalra hajló levelekkel, a középsőben rácsminta, az alsóban a felső mező díszítménye ismétlődik, két végén egy-egy virággal kiegészülve.

Méretei: h: 24 cm, d1: 8 cm, d2: 5,5 cm

Erdélyi Néprajzi Múzeum (Kolozsvár) tulajdona, lelt. sz. 3049.

Fotó: Feleki István (Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár)

8. kép

Bokály (*kancsó*) 1900 körülről. Szintelen máz alatt barna alapon fehér írókás díszítmény kék, zöld, sárga színezéssel. Díszítménye három mezőre osztott, a felsőben középen részarányos levélcsozorral, átlósan fenyőággal,

a középsőben rácsminták és pontozották váltakoznak, az alsóban központi levélcsozor, körvirággal és leveles ággal.

Méretei: h: 21 cm, d1: 7 cm, d2: 5,5 cm

Erdélyi Néprajzi Múzeum (Kolozsvár) tulajdona, lelt. sz. 1152.

Fotó: Feleki István (Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár)

9. kép

Bokály (*kancsó*) színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás díszítménnyel, zöld színezéssel. Középen egymás fölött két, vonalkázott kerek virág, felül levélkéekkel, kétoldalt kifele hajló leveles ágak, 1854-es évszám. Száján, hasán és talpán írókázott fehér csíkok.

Méretei: h: 23 cm, d1: 8,1 cm, d2: 5,6 cm

Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.

Fotó: Tötszegi Tekla

10. kép

Kisbokály (*kiskancsó*) a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítmény, száján, hasán kék csíkkal, hasán zöld, talpán sárga sávval. Díszítménye három vízszintes mezőre osztott, a felsőben és az alsóban szabálytalan elhelyezésű pöttyökkel, középen pontozetta váltakozik rácsmintával.

Méretei: h: 16,2 cm, d1: 5,8 cm, d2: 4,2 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

11. kép

Kisbokály (*kiskancsó*) a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér alapon kék írókás díszítmény, száján, hasán kék, talpán zöld csíkkal. Díszítménye három vízszintes mezőre osztott, a felsőben és az alsóban azonos irányba dőlő, nagyméretű, vonalkázott levelek váltakoznak fenyőágakkal, középen hullámvonal.

Méretei: h: 15,8 cm, d1: 5 cm, d2: 4 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

12. kép

Kulacs a 19. század közepéről. Színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás, késsel és zölddel színezett díszítmény. A képen látható lapján virágcsokor kerek virágokból, vonalkázott levelekből és gyöngyvirágokból, a másik lapon központi spirálmotívum a felezővonalak mentén levelekkel, átlósan pontokkal kiegészítve. Oldalain fenyőágak.

Méretei: h: 23,7 cm, d: 19 cm, legnagyobb vastagság: 4 cm
Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.
Fotó: Tötszegi Tekla

13. kép

Pereculacs a 19. század második feléből. Külső oldalfalán színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás, kékkel, zölddel és sárgával színezett díszítmény. A díszítményt a szíj átfűzésére kialakított fülek tagolják: a lábak és az alsó fülek, illetve az alsó és felső fülek között virágcsokor, a felső fülek és nyak közötti részen kerek virág található. A minta háttere sűrűn pontozott (*babókázott*). Nyaka kékre, lábai fehérre színezettek.

Méretei: h: 21 cm, d: 16,5 cm, legnagyobb vastagság: 4 cm
Kolozsvári magángyűjtemény
Fotó: Tötszegi Tekla

14. kép

Kalapos korsó a 19. század utolsó harmadából. Szűk nyakú, rostéllal ellátott kúpban végződő, lapított hasú korsóforma, a nyak karimájából kiinduló csecses füllel. Színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás, kék, sárga, zöld színezésű díszítmény: karimáján, nyakán, mellén hullámvonallal, csíkokkal és pontsorokkal, a négy lapított hasrészt kitöltő ovális díszítőmezőkben leveles ágak, kerek virágok, hátterük sűrűn pontozva.

Méretei: h: 21 cm, d1: 4,5 cm, d2: 7 cm
Kolozsvári magángyűjtemény
Fotó: Tötszegi Tekla

15. kép

Butykoskorsó a 19. század közepéről. Szűk nyakú, lapított hasú korsóforma, a nyak karimájából kiinduló lapos füllel. Színtelen máz alatt fehér alapon kék írókás, függőleges díszítősíkokra osztott díszítmény levél-, és rácsmintákkal.

Méretei: h: 18 cm, d1: 5 cm, d2: 6 cm
Kolozsvári magángyűjtemény
Fotó: Tötszegi Tekla

16. kép

Korsó a 20. század első feléből. Szűk nyakú korsóforma a nyak karimájából kiinduló füllel. Színtelen máz alatt fehér alapon barna írókázás (*szárazás*), illetve kék, zöld é barna ecsetfestés. Hullámos száron sokszirmú, kerek virágok, gyöngyvirágok, levelek, kacsok.

Méretei: h: 30 cm, d1: 4,5 cm, d2: 13 cm
Tordai magángyűjtemény
Fotó: Nistor Augustin (Tordai Gyermekklub)

17. kép

Szilke (*porzsoló*) a „kék korszakból”. Színtelen máz alatt fehér angóbon két vízszintes mezőre osztott kék írókás díszítmény: a felső mezőben középről kétoldalt a fül irányába induló leveles indaminta vonalkázott, hatszirmú, kerek virágokkal megszakítva. Az alsó mezőben zöld rácsozással töltött, ismétlődő, kettős félholdak, a félholdak között sárgával színezett levélkéekkel. Az edény mellén, hasán, illetve talpán zöld, sárga, illetve kék színű csík fut körbe.

Mérete: h: 16 cm, d1: 17 cm, d2: 10,5 cm
Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. 2003.08.05.
Fotó: Tötszegi Tekla

18. kép

Szilke (*porzsoló*) a 19. század utolsó harmadából. Színtelen máz alatt kék (nyak), barna (mell, has), fehér (alsó része) alap. A barna alapon fehér írókás dísz kék, zöld és sárga színezéssel: hullámos száron virágok, levelek, kacsok, gyöngyvirágok. Hasán, mellén fehér csíkok, ez utóbbin 2 hullámvonal is.

Mérete: h: 16,5 cm, d1: 12,7 cm, d2: 10cm
Erdélyi Néprajzi Múzeum (Kolozsvár) tulajdona, lelt. sz. B6651.
Fotó: Feleki István (Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár)

19. kép

Rötyke (*fennfüles*) a 19. század utolsó harmadából. Színtelen máz alatt kék (a kosárfül külső oldala), barna (mell, has) fehér (alsó része) alap. A kék sávok és fehér csíkok, fehér hullámvonalak által közrezárt díszítmény nyolc függőleges mezőre tagolódik: a fehérrel sűrűn pontozott háttérű, azonos irányba dőlő virágcsokrokat fehér és zöld vonalakkal határolt, pontközepű kettős hullámvonalak váltják.

Méretei: h: 25 cm, magasság fül nélkül: 17,8 cm, d1: 19,8 cm, d2: 11,7 cm
Kolozsvári magángyűjtemény
Fotó: Tötszegi Tekla

20. kép

Rötyke (*fennfüles*) a 19. század utolsó harmadából. Színtelen máz alatt kék (a kosárfül külső oldala, nyak), barna (mell, has) fehér (alsó része) alap. A barna alapon fehér írókás dísz kék, zöld és sárga színezéssel: az edény két átellenes részén kék és zöld kontúrú szívformába zárt

virágcsokor (tulipán, kerek virágok, gyöngyvirágok, levelek), a szívformák közti felület fehérrel sűrűn pontozva (babókázva)

Méretei: h: 25 cm, magasság fül nélkül: 17,5 cm, d1: 11,8 cm, d2: 12 cm
Kolozsvári magángyűjtemény
Fotó: Tötszegi Tekla

21. kép

Rötyke (*fennfüles*) a 20. század első feléből. Színtelen máz alatt fehér alapon kék írókázás (szárazás), illetve kék, zöld és barna ecsetfestés. Hullámos száron sokszirmú, kerek virágok, levelek, kacsok, fenyőágak. Nyakán és talpán halvány zöld sáv.

Méretei: h: 25,5 cm, magasság fül nélkül: 17,8 cm, d1: 15,6 cm, d2: 11,6 cm

Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.

Fotó: Tötszegi Tekla

22. kép

Kihajló szélű, kiöntös, alacsonyan hasasodó bögre a 19. század utolsó harmadából. Színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás, kékkel, zölddel és sárgával színezett díszítmény. Öblösödő hasán kék csík között hullámvonal, fölötte függőleges tagolású díszítmény: öt függőleges pontsorból álló részek váltakoznak három nagyméretű, színezett, fekvő oválisból álló oszloppal.

Méretei: h: 11,3 cm, d1: 8,6 cm, d2: 5,9 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

23. kép

Kettős sincű tányér a 19. század közepéről. Színtelen máz alatt fehér angóbon barna írókás körvonalú, zöld, sárga, kék, barna színezésű díszítmény: öblében körbe zárt virágcsokor, peremmintáját három csík tagolja: az első kettő között hullámvonal, a második és harmadik között hármas levélminta váltakozik rácsmintával.

Hullámosan vágott széle kékre színezett.

Mérete: h: 4,2 cm, d1: 21 cm, d2: 4,2 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

24. kép

Kettős sincű tányér a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér angóbon kékkel írókázott díszítmény: öblében spirál, ötágú csillagot

formázó levélkéekkel szegve. Peremén hármás levélminta váltakozik rácsmintával. Széle zöldre színezett.

Mérete: h: 5,5 cm, d1: 22,2 cm, d2: 5,5 cm

Kolozsvári magángyűjtemény

Fotó: Tötszegi Tekla

25. kép

Kettős sincű, hullámosan vágott szélű tányér a 19. század utolsó harmadából. Színtelen máz alatt barna alapon fehér írókás dísz kék, zöld és sárga színezéssel: öblében körbe zárt, négyszirmú virág, a szirmok közt hármás levelekkel. Peremén hármás levélminta váltakozik rácsmintával.

Mérete: h: 5 cm, d1: 22,2 cm, d2: 14,8 cm

Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.

Fotó: Tötszegi Tekla

26. kép

Kettős sincű tányér a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér angóbon késsel írókázott díszítmény: öblében körbe zárt virágcsokor közepén vonalkázott levelekkel, kétoldalra hajló kerek virágokkal, peremén ismétlődő soklevelű ággal. Hullámosan vágott széle zöldre színezett.

Mérete: d: 23 cm

Erdélyi Néprajzi Múzeum (Kolozsvár) tulajdona, lelt. sz. 757.

Fotó: Feleki István (Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár)

27. kép

Kettős sincű tányér a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér angóbon késsel írókázott díszítmény: öblében körbe zárt virágcsokor, közepén vonalkázott levelekkel, kétoldalra hajló kerek virágokkal, peremén váltakozva szirmokkal díszített félkörök, leveles ágak, virágcsokrok, illetve vonalkák. Hullámosan vágott széle kékre színezett.

Mérete: h: 4,5 cm, d1: 22,8 cm, d2: 14,5 cm

Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.

Fotó: Tötszegi Tekla

28. kép

Rámás szélű tányér a 19. század második feléből. Színtelen máz alatt fehér angóbon késsel és zölddel írókázott díszítmény, öblében körbe zárt virágcsokor (levelek, gyöngyvirágok), peremmintáját három csík tagolja: az első kettő között hullámvonal, a második és harmadik között levelek és rácsminta.

Mérete: h: 6 cm, d1: 21,8 cm, d2: 12,5 cm
Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.
Fotó: Tötszegi Tekla

29. kép

Lapos tál (*tésztás tál*) ujjbenyomással hajtogatott, széles peremmel a 19. század végéről. Színtelen máz alatt fehérrel angóbolt, kék színnel írókázott. Öblében megrajzolt körben függőleges tengelyen tükrözött növényi és madárdíszítmény. Peremén szabályosan ismétlődő növényi minta: tulipán levéllel, gyöngyvirággal és kaccsal.

Mérete: d: 30 cm
Tordai magángyűjtemény
A szerző felvétele

30. kép

Kettős sincű tányér 1937-ből. Színtelen máz alatt fehér angóban barnával írókázott (*szárazott*), ecsettel festett díszítmény: az évszámot leveles virágszálak fogják körbe.

Mérete: h: 6,6 cm, d1: 17,8 cm, d2: 9,8 cm
Kallós-Múzeum tulajdona (Válaszút), lelt. sz. nélkül.
Fotó: Tötszegi Tekla

31. kép

Keskeny peremű, lapos tál a 20. század első feléből. Fehér alapon kék színnel, sablon segítségével festett. A függőleges tengelyen tükrözött, szerteágazó növényi (tulipánok, bimbók, levelek) és állati (madár, szarvas) motívumok a tányér egész felületét belepik. A tál a Tompa-gyár terméke, amint azt a hátulján olvasható felirat igazolja: *Frații Tompa Torda, 1935.*

Mérete: D: 32 cm
Tordai magángyűjtemény
A szerző felvétele

32. kép

Virágváza a 20. század első feléből. Domborműves technikával, karcolással, ecsetfestéssel egyaránt gazdagon díszített. Díszítménye három keskenyebb (nyak, váll, mell) és egy széles vízszintes mezőre tagolódik, stilizált növényi és geometrikus motívumokkal. Fenékfelirata: *Frații Tompa Made in Romania.*

Mérete: h: 26 cm, d1: 11 cm, d2: 10 cm
Tordai magángyűjtemény
Fotó: Nistor Augustin (Tordai Gyermekklub)

Szakirodalom

APOR Péter

1978 *Metamorphosis Transylvaniae*. Bukarest (Első kiadás 1736.)

BÁGYONI Szabó István

1982 Táj – aranypor – képzőművészet. *Művelődés* XXXV. 6. 23–24.

BALOGH Ödön

1972 A marosvásárhelyi fazekasmesterség. *Ethnographia* LXXXIII. 2–3. 313–329.

BUNTA Magda

1973 *Az erdélyi habán kerámia*. Bukarest

ESZT

1975/1982/1993 Szabó T. Attila (főszerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. I., III., V. Bukarest

ÉRI I.–NAGY L.–NAGYBÁKAY P.

1975 *A magyarországi céhes kézművesipar forrásaanyagának katasztere* I–II. Budapest

FULGA, Ligia

1983 Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII și XIX. *Revista Transilvania*. Sibiu

HEREPEI János

1961 Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez. II. Készítési helyükről elnevezett agyagmívek. *Ethnographia* LXXII. 4. 604–609.

IMRE Samu

1942 *A kolozsvári fazekasság műszókincse*. Kolozsvár

ISTVÁN Erzsébet

1979 járai kerámia. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 2. Budapest. 660.

JANKÓ János

1893 *Torda, Aranyosszék magyar (székely) népe*. Budapest

KÓS Károly

1956 Népi fazekaskészítményeinkről. *Művelődés* IX. 5. 58–59.

1972 Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. In: *Uő: Népelet és néphagyomány*. Bukarest. 134–190.

1974 Agyagmunka. In: Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest. 58–103.

1979 Járai parasztfazekasság. In: *Uő: Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest. 309–331.

1981 Fazekasság. In: Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest. 144–176.

KÖVENDI WERESS Sándor

1891 *Torda őscsaládai*. Kolozsvár

KRESZ Mária

1972 Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez, különös tekintettel a késő-habán kerámiára. *Ethnographia* LXXXIII. 2–3. 219–249.

1974 *Magyarországi fazekascéhek. II. Kézműipartörténeti Szimposium referátumai és hozzászólásai*. Veszprém. 27–45.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete. II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete.* Budapest

MITROFAN, Ion

1969 Descoperiri arheologice la Potaiissa (Turda). *ACTA Musei Napocensis* VI. 517–523.

ORBÁN Balázs

1871 *A székelyföld leírása. V. Aranyosszék.* Pest

1889 *Torda város és környéke.* Budapest

PASCU, Ștefan

1954 *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea.* București

SLÁTINEANU, Barbu

1972 *Studii de artă populară.* București

SZÁDECZKY Lajos

1913 *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Oklevéltárral 1307–1848. I–II.* Budapest

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1975/1983 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I., III.* Bukarest

TÉGLÁSI ERCSEI József

1973 Utazások Torda vármegyében. In: Egyed Ákos (szerk.). *Az utazás divatja. Útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről.* Bukarest. 29–54

VARGA E. Árpád

2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Budapest–Csíkszereda

VÉGH Olivér

1977 *A kalotaszegi fazekasság.* Bukarest

Rezumat

Ceramica populară turdeană de peste un secol are o faimă deosebită. Multe obiecte se găsesc în muzee și colecții particulare. Cu toate acestea încă nu a apărut un studiu mai dezvoltat despre această ceramică.

Cartea de față dorește să stabilească tipologia ceramicii turdene, în primul rând să contureze caracteristicile celei de-a doua perioade de vârf, dar și perioadele ulterioare. S-a mai adăugat câte un scurt studiu despre ceramica din Iara și Moldovenești (având în vedere că sunt aproape de Turda) și despre ceramica „Tompa”, moștenitoarea renumelui ceramicii locale.

După o perioadă colorată sub influența ceramicii habaneze a urmat perioada de vârf în a doua jumătate a secolului al 19-lea, denumită convențional „perioada albastră”. În această perioadă s-a atins un echilibru artistic deosebit, o unitate a formei și decorului. A urmat imediat la sfârșitul secolului al 19-lea și începutul secolului 20. „perioada maronie”, aproape la fel de unitară ca stil și efect artistic.

Realizând o colaborare cu ultimii creatori de ceramică, s-au conturat și tehnicile de lucru, materialele folosite și cadrul social al acestui străvechi meșteșug.

Summary

The more than a hundred-year-old peasant pottery from Torda is especially famous. Many pieces of the pottery can be found in museums and private collections. Despite this no detailed study of this pottery has been published up to now.

The present book investigates the typology of the pottery from Torda, putting special emphasis on the characteristics of the second golden age and on the subsequent ones as well. Further two short studies have been added to the book, one concerned with the pottery from Iara and Moldovenești (considering that both places are close to Torda), and the other with the “Tompa” pottery, the renowned successor of the local ceramics.

The colourful period influenced by the Habanese pottery was followed, in the second half of the 19th century, by a golden age called conventionally the “blue period”. During this period a special artistic balance, a unity of form and decoration was achieved. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century there immediately came the “brown period”, which was almost as uniform in style and artistic effect as the previous one.

The cooperation with the latest potters provided greater knowledge about the working techniques and the substances they use, as well as about the social frame of this ancient trade.

Inhaltsangabe

Die mehr als hundert Jahre alte Volkskeramik aus Torda hat einen besonderen Ruhm erworben. Viele Stücke befinden sich in Museen und in Privatsammlungen. Trotz alledem, fehlt es noch an einer ausführlicheren Studie über diese Keramik.

Das vorliegende Buch ist mit der Absicht geschrieben worden, die Typologie der Keramik aus Torda zu definieren, vor allem die typischen Merkmale der zweiten Spitzenperiode, aber auch die der nachfolgenden Perioden hervorzuheben. Der Studie sind weitere zwei kurze Studien hinzugefügt worden, über die Keramik aus Iara und Moldovenesti (da diese unweit Tordas liegen), und über die „Tompa“ Keramik, welche das Ansehen der örtlichen Keramik hebt.

Der unter dem Einfluss der Habaner Keramik stehenden, bunten Periode folgte die zweite, konventionell „blaue Periode“ genannte Spitzenperiode in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In dieser Periode wurde ein besonderes künstlerisches Gleichgewicht, eine Einheit von Form und Ornamentik erreicht.

Auf diese Periode folgte gleich, an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert, die „braune Periode“, die fast so einheitlich im Stil und in der künstlerischen Wirkung war, wie die vorhergehende Periode.

Mit der Verwirklichung einer Zusammenarbeit mit den letzten Töpfern zeichneten sich sowohl die Arbeitstechniken, die verwandten Materialien, als auch der gesellschaftliche Rahmen dieses uralten Handwerkes ab.

Conținut

Introducere.....	7
Olăritul din Turda	7
Privire istorică	7
Descrierea olăritului.....	17
Stil, înflorire, transformare.....	23
Interviu cu Sándor Bordi, rețete	32
Ceramica Tompa din Turda	36
Istoria fabricii Tompa.....	36
Technologii, tehnici, rețete.....	37
Produse, târguri.....	38
Interviu cu Sándor Tompa	40
Olari, pictorițe care au lucrat în ateliere și fabrici	42
Olăritul din Moldovenești	51
Vasele ceramice țărănești din Moldovenești.....	51
Interviu cu Amália Lup	55
Registrul olarilor	56
Olăritul din Iara	58
Produse vechi și noi.....	58
Interviu cu Ferenc Németh	61
Registrul olarilor	64
Lista ilustrațiilor	65
Bibliografie.....	73

Contents

Introduction	5
The Pottery from Torda	7
Historical Overview	7
Description of the Pottery	17
Style, Golden Age, Formation	26
Interview with Sándor Bordi, Recipes	32
The Tompa-ceramics from Torda	36
The History of the Tompa-factory	36
Technologies, Techniques, Recipes	37
Products and Markets	38
Interview with Sándor Tompa	40
Potters and Paintresses Working in Workshops and Factories	42
The Pottery from Várfalva	51
The „Peasant Earthenware“ from Várfalva	51
Interview with Amalia Lup	55
Register of the Potters	56
The Pottery from Jára	58
Old and New Products	58
Interview with Ferenc Német	61
Register of the Potters	64
Index of Illustrations	65
Bibliography	73

Inhalt

Einführung	5
Volkstümliche Töpferei in Torda	7
Historische Übersicht.....	7
Beschreibung der Töpferei.....	17
Stil, Blütezeit, Wandlung	26
Interview mit Sándor Bordi, Rezepte	32
Die Tompa-Keramik aus Torda.....	36
Die Geschichte der Tompa-Fabrik	36
Technologien, Techniken, Rezepte.....	37
Produkte und Märkte	38
Ein Interview mit Sándor Tompa	40
Töpfer und Malerinnen, die in Werkstätten und Fabriken arbeiteten.....	42
Volkstümliche Töpferei aus Várfalva.....	51
„Bauerntöpfe“ aus Várfalva.....	51
Interview mit Amalia Lup	55
Register der Töpfer	56
Volkstümliche Töpferei aus Jára	58
Erzeugnisse früher und heute.....	58
Interview mit Ferenc Németh	61
Register der Töpfer	64
Verzeichnis der Bilder und Zeichnungen	67
Bibliography	73

Tartalom

Bevezetés	5
A tordai népi fazekasság	7
Történeti áttekintés	7
A fazekasság leírása	17
Stílus, virágzás, alakulás	26
Interjú Bordi Sándorral, receptek	32
A tordai Tompa-kerámia	36
A Tompa-gyár története	36
Technológiák, technikák, receptek	37
Termékek, piacok	38
Interjú Tompa Sándorral	40
A műhelyekben és gyárakban dolgozó fazekasok és festőnők jegyzéke	42
A várfalvi népi fazekasság.....	51
A várfalvi „parasztedények”	51
Interjú Lup Amáliával	55
A fazekasok jegyzéke	56
A járai népi fazekasság.....	58
Készítmények régen és ma	58
Interjú Német Ferencsel	51
A fazekasok jegyzéke	64
Színes képek jegyzéke	65
Szakirodalom	73
Rezumat.....	75
Summary	75
Inhaltsangable.....	76

Olăritul din Turda și împrejurimi

Editat de Asociația Etnografică „Kriza János”

400162 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15, tel: +40 264 432 593

ISBN 973-8439-21-3